Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AD FORTIDS VEJE

HISTORISK FOLKELIG LÆSNING

REDIGERET AF

HAL KOCH

DET DANSKE FORLAG
KØBENHAVN

Hefte 3 Marts 1944 2. Aargang

JYSKE LOV

Af cand. mag. Fru *Elin Appel*

Danskens Lov i Strid og Fred
være Ret og Billighed
som Kong Volmer vilde.

Hvad var det da, Kong Volmer vilde?

Igennem den første Snes Aar af sin Regeringsperiode vandt Kong Valdemar de Sejre, der gav ham Tilnavnet Sejr. Ham lokkede Drømmen om Østersøens Kyster lagt under dansk Herredømme, som denne Drøm efter ham lokkede andre til Rigets Fordærv.

Men alle disse Sejres Erobringer mistede Kong Valdemar paa en eneste Nat, da han maatte sande det gamle Oldkvads Ord: Jo mere man drikker, des mindre Forstand holder man i sit Hoved. Da Grev Henrik af Schwerin hin Nat paa Lyø bortførte Kong Valdemar, var dermed ogsaa den Haand borte, som holdt Erobringerne sammen, og Kongen maatte efter sit Nederlag ved Bornhøved i 1227 erkende, at de ikke mere kunde samles igen.

Kong Valdemars største Erobring var dog tilbage, da han nu vendte sig mod sit eget Riges indre Opbygning; Kronen paa dette Værk blev Jyske Lov som et Vidnesbyrd om et Rige, der var grundet paa Ret. — Dette var, er og skal forhaabentlig altid blive »Danskens Lov«. — Jyske Lovs myndige Udtryk herfor vil blive staaende

ikke blot paa danske Domhuse, men i dansk Retsbevidsthed.

I 1241 samledes Kong Valdemar i Vordingborg med sine Sønner og Rigets bedste Mænd og satte sit Segl under den Ret, som var groet frem i det danske Folk gennem Slægtled. Hovedstammen af disse Retsregler har været forkyndt Aar efter Aar af Slægternes gamle og retskyndige Stormænd for den lyttende Almue, der samledes paa Herreds- eller Landsting.

Tinget.

Paa Herredstingene paadømtes Tvistigheder og Retsbrud indenfor Herredet, hvis de ikke var af alvorligere Art som f. Eks. Manddrab. Landsdelens Ting var Landstinget; vi havde tre, et i Viborg for Jylland, et i Ringsted for Øerne og et i Lund for Skaane.

Disse Landsting havde oprindelig Myndighed i alle Rigets Sager, mens Kongen blot var Hærfører i Krig. Landstingenes Myndighed kan deles i fire Hovedgrupper, de var lovgivende, dømmende, kongevælgende og kunde fatte politiske Beslutninger f. Eks. om Krig eller Fred.

Efterhaanden gled mere og mere fra Tingenes Myndighedsomraade over til Kongens, eftersom dennes Magt er i stadig Stigen. Det er saaledes Valdemar Sejr, der giver Jyske Lov, ikke Viborg Landsting; det er »den Lov som Kongen giver og Landet tager ved.« Længst bevarede Tingene deres dømmende Myndighed, saaledes som Jyske Lov formulerer den for Jylland, Skaanske Lov for Skaane og Kong Valdemars og Kong Eriks Sjællandske Lov for Øerne.

Tingstedet var oftest en Høj, der ogsaa rent geografisk var et Tyngdepunkt i Egnens Landskab.

»Det skal man og vide, at ting skal tre have: stedet og tiden og folket.« Stedet var altsaa Tinghøjen, og dens Indretning var saare enkel; den bestod blot i fire Tingsten forbundet med Tingstokkene. Her sad de retskyndige, som kendte Loven, saa de kunde fremsige den Ord for Ord for Tingalmuen, der forsamlede sig udenfor Tingstokkene; der skulde være mindst 7 til Stede, for at Ting kunde holdes. Indenfor Tingstokkene sad ogsaa Kongens Ombudsmand, og herind kommer de stridende Parter i en Sag, saa de ses af alle. Tiden er fra Midmorgen til Midaften.

Hvorledes en saadan Tingdag er gaaet i alle Enkeltheder, ved vi ikke; men vi ved, at den blev ledet af Folket selv, det vil sige af de danske Bønder, da hver Mand havde sin Rigdom i Jorden. Det vil dog ikke sige, at alle kunde deltage i Tinget, undtagne var alle Kvinder og alle Trælle, der naturligvis ikke maatte færdes som frie Mænd. og alle Klostermænd. Endelig var Fledføringe udelukket, d. v. s. de, der var saa gamle eller skrøbelige, at de havde givet sig ind under en andens Værn.

Vi har Ret til at tro, at Bisp Gunner gav Udtryk for den danske Retsbevidsthed, da han formede Jyske Lovs mægtige Fortale over den gamle kanoniske Ret. Der har da i mer end én Forstand hvælvet sig en høj Himmel over det danske Ting.

»Ingen Lov er saa god at følge som Sandheden«, siger Jyske Lov, men »hvor man tvivler om Sandheden, der skal Loven afgøre, hvad der er Ret. Var der ingen Lov til i Landet, da fik den mest, som evnede at gribe mest. Derfor skal Loven være for alle, saa retsindige, fredsommelige og sagesløse Mennesker kan nyde Ret og Fred, og uretfærdige og ondsindede Mennesker af Frygt for hvad der staar skrevet i Loven ikke tør fuldføre hvad ondt de maatte have i Sinde. — — —

Ingen maa heller dømme imod den Lov, som Kongen giver og Landstinget vedtager, men med den Lov skal Landet dømmes.

Hvorledes dømte man da i Danmark rundt om paa Herreds- og Landsting? Derom fortæller Jyske Lov i sine tre Bøger med ialt 239 Paragraffer.

Mededsmænd.

Overfor Forbrydelser indtog Tinget en anden Holdning end Retten i vore Dage. Det gav sig nemlig ikke af med at undersøge selve den Sag, der skulde paadømmes, dertil var Tiden for kort og de praktiske Hindringer for store. Af den sigtede forlangtes en Ed, og svor han, at han var uskyldig i den paagældende Sag, saa skulde han for at frikendes have 11 Mededsmænd til at sværge, »at han svor ret«. Disse Mededsmænd blev derfor i Almindelighed valgt af den Sagsøgte selv. Nægtede en af de 11 at sværge, var den Sagsøgte dømt.

Disse Mededsmænd svor saaledes ikke om selve Sagen, men blot om at den Sagsøgte efter deres Skøn var saa troværdig og paalidelig, at hans Ed maatte være ret. Selve denne Edsaflæggelse indeholdt Dommen, men samtidig havde Middelalderens Mennesker en endnu dybere Respekt for Edens Hellighed, end vi kender. Svor en Mand falsk, indeholdt denne Mened en hemmelig Dom over ham, idet Guds Straf vilde ramme ham med evig Forbandelse.

En særlig Slags Mededsmænd er Kønsnævnet. Det skulde være af den Sagsøgtes Slægt »inden tredje Led og indenfor Syslet«; men de udnævnes af Sagsøgeren, dog kan den Sagsøgte faa udskudt tre og evt. tre til. Dette Kønsnævn ansaas for vanskeligere at faa samlet og for paalideligere end Mededsmændene; Kønsnævn brugtes

derfor foruden i alle Sager om Jord og Arv i alle alvorligere Sager.

Mededsmændene skulde være uberygtede Mænd, de maatte ikke være »lovfældte« uden senere at have faaet Oprejsning, og de maatte ikke staa under nogen andens Værgemaal; hermed var Kvinder, umyndige, Trælle og Fledføringe udelukket. Eden skulde aflægges paa en af Tinget bestemt Dag og i Overværelse af Sagsøgeren og Tingsvidner.

Nævninger.

Ved Siden af Mededsmændene fandtes Nævningene. Nævningenes Antal var ogsaa 12; de skulde sværge som de andre, men deres Ed gjaldt ikke den Sagsøgtes Person, men selve den omhandlede Sag, som Nævningene først havde Pligt til at undersøge, inden de svor. Ransnævninge og Biskopsnævninge udnævntes for eet Aar ad Gangen til faste Nævninge, de første i Ranssager, de sidste i Sager om Helligbrøde. Ransnævningene valgtes paa det første Ting, som holdtes efter tolvte Dag Jul af Bønderne selv og blev siden edsfæstet af Ombudsmanden; der valgtes otte i et Herred og man var forpligtet til at modtage Valget.

Ransnævningene, der skulde sværge om selve Sagen skulde have mindst syv Dage til at undersøge den i, hvorefter de svor Sagsøgte skyldig eller fri ved Stemmeflerhed. Sagsøgeren maatte inden Sagen kom for disse Nævninge støtte sin Sigtelse ved »Bogseden«, en Ed aflagt med Haanden paa Bibelen, der svor Sagsøgte Sagen »paa Haande« og bekræftede, at Ranets Værdi var over ½ Mark Sølv (ca. 250 Kr.) for mindre Ran svor Nævningene ikke.

Ransnævningenes Ed lød saaledes: »Saa hjælpe mig Gud og den hellige Bog, som jeg holder paa, at den Mand

ranede den anden for det Gods, som han er blevet sigtet for, og er derfor skyldig at udrede det og dertil bøde tre Mark til Bonden og ligesaa til Kongen.«

Denne Ed brugtes baade i Sager om Ran, om Vaadesgerning og om ikke aabenbart Tyveri.

Biskopsnævningene var to Mænd fra hvert Kirkesogn og de skulde sværge om Helligbrøde, d. v. s. Brud paa Helligdagenes Fred ved Slagsmaal. Helligdage var ikke blot de, som Præsten bød »at holde helg«, men hele Tiden fra Advent til ottende Dag efter tolvte Dag Jul, og fra Fastens Begyndelse til otte Dage efter Paaske og hele Pinseugen.

Biskoppens Ombudsmand skulde rejse Sagen paa Tinget, men Biskopsnævningene skulde sværge hjemme ved Kirken. Boden, der idømtes, var højst tre Mark.

Sandemænd.

Sandemænd var ogsaa faste Nævninge, men for Livstid, og de var udnævnte af Kongen og edsfæstet af Ombudsmanden. Hvert Herred skulde have otte, to for hver Fjerding. Paa Landstinget skulde de sværge om særlig vigtige Sager som Manddrab, Afhug, Voldtægt, Hærværk og ulovlig Anholdelse. Om Marskel, naar det var forskellige Byer eller Herreder, der stredes, svor de paa Herredstinget.

Da Sandemændenes Forpligtelse var livsvarig, fik de Betaling for deres Arbejde, nemlig en halv Mark Sølv til Deling i hver Sag, denne Hesteleje betaltes af den Part, der havde krævet dem, uanset Sagens Udfald. Hvis Sandemændene tog mere, hvis de ikke svor efter den givne Frist af seks Uger, eller hvis deres Ed siden blev underkendt af

Biskoppen og de bedste Bygdemænd mistede de deres Boeslod og deres Bestilling som Sandemænd.

De svor ligesom andre Nævninge om selve Sagen og kunde sværge Sagsøgte enten fredløs eller »til Bod«.

Jyske Lovs første Bog indeholder Reglerne om Arv og om Køb og Salg af Jord. Anden og tredie Bog gennemgaar Retsforfølgningen ved Forbrydelser især Tyveri og Manddrab.

Arv.

Hovedreglen for Arv er den, at Børn arver Far og Mor, dog kun hvis de er døbte og saadan, at Søn altid arver dobbelt saa meget som Datter. Forældrene kan ikke give ét Barn mere end et andet, har en Datter faaet Medgift, mens Forældrene levede, trækkes det fra Arvelodden. Giver en Far ét af Børnene noget, mens han lever, skal de andre have det samme, om de forlanger det. Hvis Søskende bliver uenige om Arven, skal de 12 nærmeste Frænder forestaa Søskendeskiftet. Et tinglyst Slegfredbarn kan Faderen tilskøde, hvad han vil, ellers faar det en halv Lod efter hans Død. Et Stedbarn kan ikke arve.

Det var heller ikke tilladt Ægtefæller at tilskøde hinanden deres Ejendom, saaledes at Arvingerne ikke fik deres Part ved den enes Død. Arvingerne skal tillade en saadan Tilskødning. De var ogsaa sikrede mod, at den døende i sidste Øjeblik skulde unddrage dem Arven ved at give den til Kirken for sin Sjæls Salighed. Kun sin halve Hovedlod maa Mand eller Kone bortgive paa sin Dødsseng. Men hvis man gaar i Kloster, har man Ret til at medtage sin hele Hovedlod.

Var Børnene døde før Forældrene arvede et Barnebarn det samme, som dets Far eller Mor vilde have arvet osv.

Var der ingen Efterkommere i lige Linje, arvede nær-

meste Frænder; men Arven skulde kræves paa den tredivte Dag efter Dødsfaldet eller paa næste Tingdag; hvis ingen Arvinger meldte sig, skulde Arven vurderes og forvares i Aar og Dag (1 Aar og 6 Uger), og derefter tilfalde Kongen.

Arv deltes i tre Grupper: Købejord, Arvejord og Løsøre. Købejord og Løsøre, hvortil hørte Bygninger, var Fællesgods for begge Ægtefæller. Købejord var al Jord, der erhvervedes under Ægteskabet paa anden Maade end ved Arv. Arvejord var al Jord, Ægtefæller ejede inden Ægteskabets Indgaaelse og arvede derefter. Dette Særgods skulde følge Slægten og en barnløs Hustrus Arvejord tilfaldt derfor hendes Slægt alene som Arv. Men Hustruen havde ingen Dispositionsret over den, mens hun levede, det havde hendes Mand.

Af samme Omhu for Slægtens Gods følger Reglen om, at ingen Kvinde maa gifte sig selv bort, uden at hun derved fortaber sin fædrene Arv. Men, siger Jyske Lov ingen Broder maa beholde sin Søster hos sig ugift over 18 Aar (for evt. at faa hende til at forbryde sin Arv), da kan Kongen gifte hende bort efter hendes Stand.

Køb og Salg af Jord.

Ingen Jord maa sælges, uden at den først er tilbudt de nærmeste Frænder paa 3 Ting, er den ikke det, kan Frænderne erklære Salget for ugyldigt, og Sælgeren maa bøde 3 Mark til Kongen og til Køberen.

En Dreng maa ikke sælge Jord, før han er 18 Aar, en Pige maa aldrig, undtagen for Nøds Skyld og da kun for en halv Mark Sølv aarlig og med de nærmeste Frænders Samtykke. En Enke maa sælge med Frænders Raad. Kun en barnløs Hustru er det tilladt at give sin halve Hoved-

lod for sin Sjæl, har hun Børn, har hun ingen Dispositionsret uden Mandens Samtykke.

Jord kan kun købes paa Tinge, »og ikke andetsteds. . . . fordi et Tingsvidne er saa bindende, at der ikke kan gives Bevis imod det«. En saadan Jordhandel fik sit synlige Gyldighedsbevis ved Skødning. Den bestod i, at Sælgeren kastede en Jordklump i Køberens Kjoleskøde og derved overdrog ham Jorden (deraf har vi stadig Navnet Skøde).

Sluttelig slaar Jyske Lov fast, at i alle Stridigheder om Jord, er det Kønsnævn, der skal værge Jorden. Kønsnævnet bestaar af den sagsøgte og elleve Mededsmænd af hans Slægt udvalgt af Sagsøgeren.

Landsbyjorden.

Som Familiens indbyrdes Forhold til Jorden maatte lovfæstes, maatte ogsaa Landsbyens, der var et Fællesskab om Jorden.

»Til hver By bør retteligen føre fire Veje, der fra Arilds Tid har ført dertil« — de maa altsaa ikke nedlægges, det er heller ikke tilladt at bygge paa den aabne Plads i Landsbyen, Gadefortet, der skal beholde sin Udstrækning. Om selve Agerjorden, der dreves i Fællesskab kun med en smal upløjet Jordstrimmel mellem Agrene, kunde der ret let opstaa Strid. Var een Mand i Landsbyen utilfreds med sine Markskel og mente sig forurettet, kunde han forlange en Omrebning af Jorden. Man udmaalte først de gamle Lodders Areal med Reb for at sikre sig Størrelsesforholdet og rebede saa hele Jorden. Undtagen fra en saadan Rebning var kun »ornum«, ɔ: Jord, der fra Arild har været Særeje og er særlig afmærket og derfor ikke falder ind under Landsbyens Fælleseje. Om alle Stridigheder angaaende Grænser indenfor Landsbyens Jord skal 12

af Byens Lodsejere sværge, og hvad de sværger — det skal staa ved Magt.

Ingen kunde egenmægtigt sprænge et Landsbyfællesskab; vilde en Bonde oprette en Torp ude paa Marken, havde de, der blev tilbage i Adelbyen, Ret til at forlange, at han skulde flytte tilbage, om der saa kun var een Bonde tilbage i Adelbyen, dog ikke hvis Udflytteren havde faaet 3 Vintres Hævd paa sin Torp, da maatte de lade ham blive.

Tyveri.

Tyveri ansaas for en af de alvorligste Forbrydelser, ikke blot mod den bestjaalne, men mod hele Samfundet, og det straffedes derfor strængt.

Jyske Lov skelner mellem Tyven, der gribes paa fersk Gerning og Tyven, der fældes ved Ed. Den første straffes langt haardest.

Blev en Tyv grebet paa fersk Gerning med Tyvekoster til over en halv Mark Sølvs Værdi, maatte den bestjaalne føre ham bunden til Ombudsmanden, der uden videre klyngede ham op »for retfærdighedens — ikke for hævns skyld«. Kun i eet Tilfælde kunde Barmhjertighed listes gennem Lovens Paragraffer: om nogen i Hungers Aar stjæle Mad til sig eller sin Kone, idet han ej ellers formaar at føde sig, da er den haard, baade for Gud og for Mænd, som lader ham hænge eller gør ham stor Pine.«

Var Tyvekosterne under ½ Mark Sølvs Værdi, slap Tyven med at blive brændemærket og betale Kongen 3 Mark og den bestjaalne »Igæld« (det stjaalnes Værdi) og Tvigæld (det dobbelte af Værdien). Men havde Tyven stjaalet før, var Hængning altid Straffen uanset Tyveriets Størrelse.

Hvis den bestjaalne ikke har grebet nogen paa fersk

Gerning, maa han selv »lede sig sin Tyv«, da intet Politi fandtes til at finde Forbryderen. Han skal følge efter til den By, hvor han mener, at Tyvekosterne er at finde og lyse efter det for alle Bymændene. Nægter de at kende noget til Tyveriet og findes det stjaalne under Laas hos en af dem, da er han Tyven. Den bestjaalne har Ret til at ransage hele Byen, men mistænker han kun een eller to Gaarde og vil ransage dem alene, da skal han først stille 3 Mark som Sikkerhed; de skal betales som Erstatning for Skammen, hvis Mistanken viste sig at være grundløs.

Har den bestjaalne mistænkt en Mand for Tyveriet uden at kunne paavise Tyvekosterne hos ham, skal han paa Tinge sigte ham for Tyveriet og lade ham stævne til næste Ting. Paa dette skal Sagsøgeren understøtte sin Sigtelse med Ed, og paa det tredje Ting skal Ransnævningene sværge. Fælder de Sigtede, skal han bøde Igæld og Tvigæld og 3 Mark til Kongen.

Hvis Sigtede tilstaar, inden Nævningenes Ed, kan han værge sig med Tylvtered, at han fik det uforsætligt, fordi han troede, det var hans eget.

Ran.

Forskelligt fra Tyveri er Ran ɔ: aabenlys Tilegnelse af fremmed Gods; det straffes mildere end det hemmeligt forøvede Tyveri. Haandran straffedes haardest, fordi det var den største Skam at blive fraranet noget, man holdt i Haanden; Værdien af det ranede behøvede derfor ikke at være over en halv Mark Sølv, for at Ransnævningene skulde sværge derom, saaledes som Fordringen ellers var for Boran, begaaet i anden Mands Gaard, og for Jordran,

Ran af Dyr eller Afgrøde. Fremgangsmaaden var som ved Tyveri, men Straffen var Igæld og tre Mark til den fraranede og tre Mark til Kongen.

Manddrab.

Manddrab regnedes oprindeligt for at være et privat Mellemværende mellem de to paagældende Slægter, et Mellemværende, der altid løstes paa een Maade: ved nyt Drab enten paa den første Drabsmand eller paa en af hans Slægt; dette Drab maatte igen hævnes og saa fremdeles. Denne Blodhævn tog tilsidst saadan Overhaand mellem de store Slægter, at Tingene blev nødsaget til at forlange ogsaa disse Sager paadømte som et Anliggende, der vedrørte Samfundet. Det holdt haardt, inden dette Krav blev respekteret, og det blev det aldrig helt; de selvraadige Stormænd ønskede selv at faa Hævn og regnede det for en Skam i Stedet at modtage Bøder, »at bære sin Fader i Pungen«, som Stærkodder siger i Ingjaldskvadet.

Som tydeligt Bevis paa, at denne Tankegang endnu er levende, sidestiller Jyske Lov Hævndrab med Drab i Nødværge som Modsætning til Drab paa sagesløs Mand. Det sidste medførte Fredløshed, de to første ikke. Kun i eet Tilfælde er Drab tilladt, nemlig Ægtemandens Drab af Horkarl i Sengen. Drabsmanden skulde blot bringe den blodige Dyne og Lagenet til Tinge og have to Mænds Vidne paa, hvor Horkarlen blev dræbt, »da skal han ligge udenfor Kirkegaarden og paa sine egne Gerninger«.

Manddrabssager skulde for Landstinget og ikke for Herredstinget. Drabet skal lyses paa første Ting, og Parterne stævnes til næste Ting sammen med Sandemændene. Paa

det tredje Ting skal den ene Part fremføre sin Klage og den anden svare, og Vidner skal bevise, at Sandemændene er lovligt stævnede til at sværge. Naar dette er gjort, skal der afsiges Dom om, at de skal sværge, og saa er Sandemændene forpligtede til at sværge, hvis de ikke vil forbryde deres Boeslod. Sandemænd skal være rede til at sværge paa alle Aarets Tider, »fordi Mordere og Tyve og Ransmænd skal aldrig have Fred, thi de freder ingen«.

Sandemændene skal udfinde Aarsagen til Drabet og maa kun idømme Fredløshed for Drab paa sagesløs Person, for Voldtægt eller for Drab, der er foregaaet under særlige Omstændigheder, og derfor ansaas for »orbodemaal«. Saadanne var Drab paa Tinge, i eget Hjem, i Kirke, i Leding, ved Ploven eller i det Herred Kongen opholder sig. En saadan fredløs kunde kun faa sin Fred igen, naar Kongen og den dræbtes Slægt begge samtykkede deri.

I en Tid hvor Samfundet ikke kunde lukke sine Forbrydere i n d e, gjorde man altsaa det omvendte, man lukkede dem u d e fra Samfundet. Enhver har Lov at dræbe en fredløs, og ingen maa huse ham, ikke engang Klostrene; men han faar tre Døgns Frist til »at søge sig Skov og Mose.

Selve Mandeboden, der skulde betales for enhver Art Drab var 3—18 Mark, og desuden efter Overenskomst et Tillæg, gørsum, der skulde sikre de betalende mod al Hævn.

Denne store Bøde blev delt i tre Dele, Sal, saaledes at Drabsmanden selv skulde betale første Sal, fædrene Frænder til fjerde Led anden Sal, og mødrene Frænder til fjerde Led tredie Sal. Lærde Mænd og Kvinder skulde ikke bøde. Paa denne Maade maatte hele Slægten staa til Ansvar for hvert enkelt Medlems Handlinger.

Afhug.

Blev Manden ikke dræbt, men paa en eller anden Maade lemlæstet, skulde Sandemændene ogsaa sværge om denne Sag. Svor de den sagsøgte fredløs, skulde de sværge, at han tog sagesløs Mand, og lige saa let kunde være kommet til at tage hans Liv. Vil de sværge ham til at betale Bøder, skal de sværge, at det skete af Vaade.

Fuld Mandebod skal udredes for Afhug af Tunge, Næse, begge Øjne, begge Hænder eller Fødder. For Tab af eet Øje, een Haand eller Fod udredes halv Mandebod. Eet Øre, een Tommelfinger eller de fire andre Fingre sattes til ¼ Mandebod. For Afhug mindre end dette kunde Fredløshed ikke idømmes. Hvis et Lem blev saaret saadan, at det ganske vist ikke blev hugget af, men dog blev unyttigt, regnedes det som mistet Lem.

For synlige Saar bødes dobbelt saa meget som for andre Saar. Taksten var 6 Mark Penge for hvert Saar, der var gennemstukket, saa det gik ind til Benet, det halve for andre Saar.

Dersom en Mand slog anden, skulde han bøde 6 Mark eller værge sig med Kønsnævn og værge sig eller bøde 12 Mark for saadanne Slag, at Modparten ikke selv kunde flytte sig fra Stedet.

Her endes denne Lovbog
hvo hende kan, han er klog.

Saaledes slutter Jyske Lov, og saaledes kan ogsaa denne Oversigt over dens vigtigste Retsregler slutte.

Vi skal ikke lære Jyske Lovs Retsregler udenad, det har vi ingen Brug for; vi skal ikke lære dens Bogstav, men forstaa dens Aand; den siger os, at et Samfund maa grundes paa Retfærdighed, om det skal leve, Retfærdighed,

som den til enhver Tid faar sit Udtryk gennem Folkets Retsbevidsthed. Vi almindelige Mennesker afsiger ikke Domme, men alligevel hviler et Riges Ret ogsaa paa om vi stadig, ikke blot ved, men erkender som vor Overbevisning, at:

Med Lov skal man Land bygge.

Litteratur:
P. Skautrup: Den jydske Lov. 1941.
Danmarks Riges Historie 1896—1907. 1. Bd. Side 812 ff.

Elin Appel, f. 1913, cand. mag., Lærer paa Testrup Højskole. Forf. til »Vort folkelige Selvstyre« og »Kvindens historiske Udvikling gennem Tiderne« i: »Kvinden i Danmark«. 1942.

BONDEHØVDINGEN SKIPPER KLEMENT

Af Lærer *Johannes Grønborg.*

Mange Mennesker vil fra deres Skolelærdom mindes, at Skipper Klement var de nordjyske Bønders Fører under Grevens Fejde. Der kan være Grund til at drage Mindet om denne mærkelige Mand frem og give en fyldigere Besked om ham, end den, man faar gennem Skolebøgerne.

Herkomst og Slægt.

Man ved kun lidt om Skipper Klements Herkomst og intet om hans Fødeaar. Derimod ved man, at han var Vendelbo, og at hans Fødeby er Landsbyen Vedsted i Aaby Sogn. Den lærde Bonde Peder Dyrskjøt, der levede i Jerslev Sogn i det 17. Aarhundrede, har efterladt mange Haandskrifter af historisk og personalhistorisk Art, deriblandt Breve til Biskop Jens Birkerod i Aalborg. I et af disse Breve omtaler han Skipper Klement saaledes:

»Skipper Klement var efter gamle Folks Tale født i Aaby Sogn i Vedsted, og hans Moder var af stor Slægt af de Kjerulfer. ... Min Moders Morbroder, salig Bertel Kjerulf i Aslund, som døde 1672 over 90 Aar gammel, fortalte en Gang i min Ungdom dette til min salig Fader om Skipper

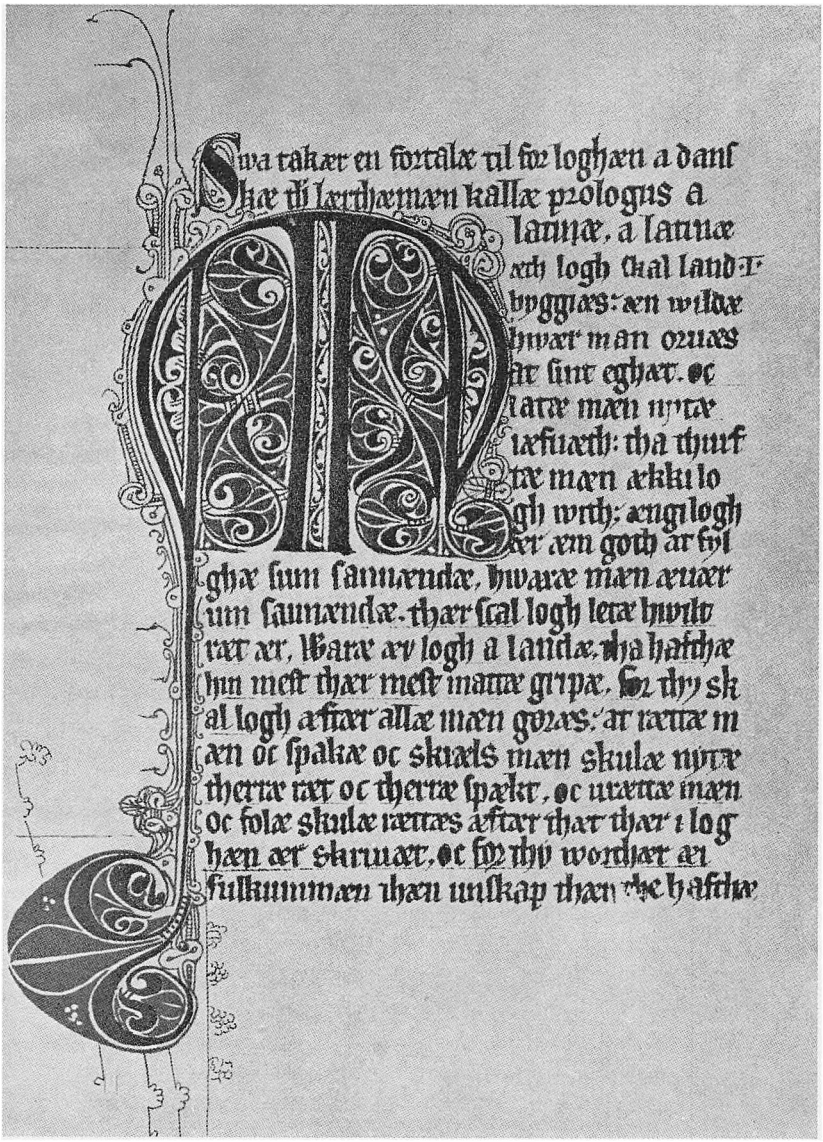

Forste Side af Jyske Lov.
Manuskript fra Aar 1300. Trykt efter Mindeblad i 700-Aaret for Kong Valdemar Sejrs Stadfæstelse af Jyske Lov, tegnet af Poul Sæby.

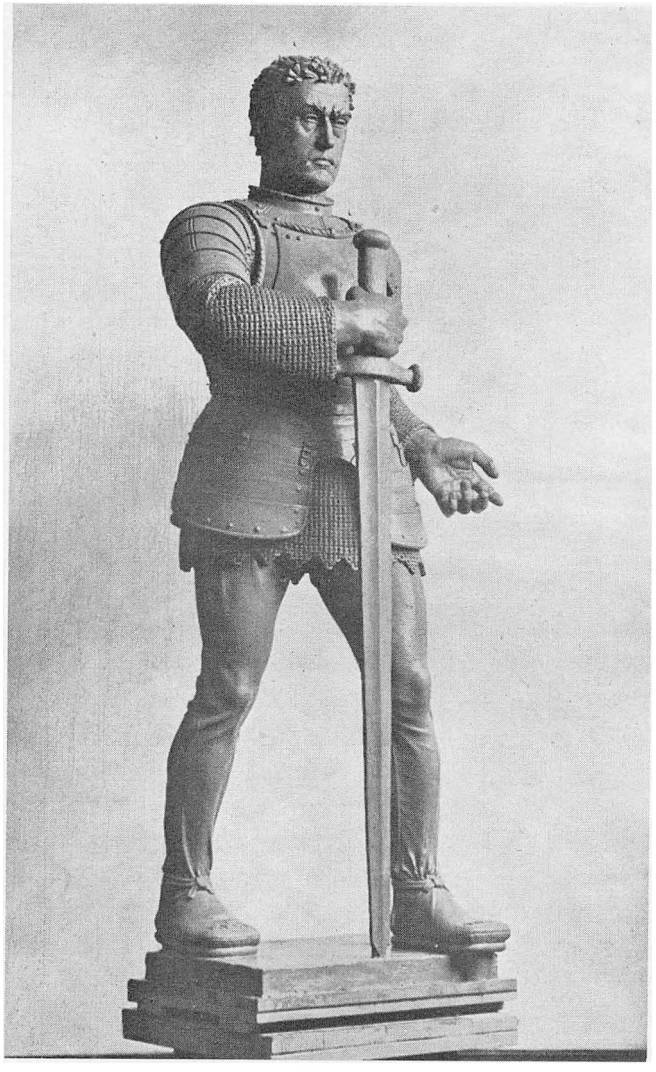

Skipper Klement Monumentet i Aalborg.
Statue i Bronce, 2,30 Meter høj, udført af Johannes Bjerg.

Klement: Samme Skipper Klement var født i Vedsted i Aaby Sogn*) og var en rig, bosiddende Mand i Aalborg, havde selv baade Skibe, Gaarde og Gods og besejlede baade Østersøen, Lybæk, Riga, Reval og vidt om, og i Vestersøen ad England, Nederland, Frankrige og Spanien og konvojerede mange og var en fornem og agtet Mand, før han indgav sig i den lybske Rebellion. Det vides ikke, om han af Børn havde Sønner, men af Døtre berettes det, at en af Slægten Popp havde en, saa og at en skulde være Oldemoder i de Rhusers og Surs Slægter i Aalborg. Videre ihukommer jeg ikke. Og af Skipper Klements Søskendes Afkom skulde der end være til en Mand, der hed Morten Ibsen i Vedsted i Aaby Sogn, og hans Hustru var af min Morfaders Slægt, Datter af Jens Pedersen af Kragestedgaard, og deres Børn var bl. a. en Borgmester i Nakskov, Peder Mortensen, og en anden Søn, Laurids Mortensen, Præst sammesteds. ...«

Til disse Oplysninger om Skipper Klements Slægt, som her er gengivet efter Peder Dyrskjøts Brev, kan tilføjes, at Præsten Laurids Mortensen med Tilnavnet Vedsted havde en Søn Laurids, der tog Tilnavnet Thura efter sin Moders Slægt; han blev Biskop i Ribe og Stamfader til en Gren af Thuraslægten. — Morten Ibsen havde mindst syv Børn, hvoraf Jeppe Mortensen boede i Vedsted.

Fribytter.

I 1525 træder Skipper Klement offentlig frem som Underadmiral i Kong Frederik den Første Tjeneste. Efter Kongens Ordre skulde han med fire Skibe sejle nogle

*) Aaby Sogn blev i 1929 delt, saaledes at den vestlige Halvdel, Vedsted og Fristrup, danner et særligt Sogn, Vedsted Sogn, som Anneks til Aaby.

Kommissærer over til Gotland. De skulde modtage Visborg, som Lensmanden Søren Norby ved et Forlig havde maattet afstaa til Kongen. Men Kommissærerne kom ikke til Gotland. Skipper Klement narrede dem ved at samle Mandskab, Gods og Skyts fra de tre Skibe over paa det største Skib, »Peter van Hull«, og sejle bort med det, inden de fornemme Herrer kom ombord. Sagen var den, at Klement var Tilhænger af den fordrevne, bondevenlige Kong Kristian den Anden og derfor ikke undsaa sig for at narre hans Efterfølger, den adelsvenlige Frederik den Første.

Fra Københavns Red drog Klement til Nordsøen, hvor han agtede at slutte sig til Kaperkaptajn Klaus Knyphof; men han var da overvundet af en hamburgsk Flaade og straffet som Sørøver. Klement fejdede derefter paa egen Haand og drog i flere Aar paa Kaperi rundt om i vore Farvande. Kristian den Anden sendte ham Nytaarsaften 1525 et Brev med Tak for de Tjenester, han med Skibet »Peter van Hull« havde vist ham. Ofte var Skipper Klement uheldig: engang kom han for sent til at hjælpe Søren Norby i et Søslag, senere strandede han paa Jyllands Vestkyst, og en anden Gang forliste han paa den skotske Kyst, hvor Skibet »Peter van Hull« sattes til.

I Sommeren 1532 var han med paa Kristian den Andens Tog til Norge. Knud Gyldenstjerne udstedte da et Lejdebrev for den afsatte Konge, saa han frit maatte rejse til Danmark for at forhandle med hans Farbroder Frederik den Første; men Kongen og Rigsraadet svigtede Gyldenstjerne og sendte Kristian den Anden som Fange til Sønderborg Slot. Lejdebrevet gjaldt ogsaa Kristians Følge, deriblandt Skipper Klement, som fik fri Afrejse til Tyskland.

Atter flakkede Klement om paa Kaperi mod Kristian den

Andens Fjender. Engang laa han med sine Skibe i Ebeltoft Vig og begærede frit Lejde af Henrik Rosenkrantz til Bjørnholm. Herremanden turde ikke forhandle med Klement uden at høre Kong Frederiks Mening. Forhandlingen endte med, at der blev udstedt Lejdebrev til »Klement Andersen og hans Medfølge udi sin Behold igen«.

To Gange forhandlede Skipper Klement med den svenske Konge Gustav Vasa, der gerne vilde have den dristige Skipper i sin Tjeneste; men Klement vilde ikke tjene Kristian den Andens bitre Modstander. — Blandt hans Kammerater nævnes Skipper Herman, Jens Finke og Oluf Klinte. Gennem hele Klements eventyrlige Færd bevarede han Troskaben mod Bøndernes Ven Kristian den Anden, ogsaa efter denne Konges Afsættelse og Fangenskab.

Grevens Fejde.

I 1534 udbrød Grevens Fejde, den Krig, der skulde give Skipper Klement Berømmelse som Bondehøvding. Som Baggrund for hans Virksomhed i de følgende Aar maa der gives en kort Besked om Aarsagen til denne uhyggelige Krig.

Omkring 1533, da Kong Frederik den Første døde, herskede der Gæring og Uro i Danmark baade udadtil og indadtil, baade religiøst og socialt. Lybækkernes og Nederlandenes Flaader fejdede ved vore Kyster, og der var Udsigt til, at Danmark kunde blive draget ind i de to Handelsmagters Strid. Indadtil stod to kirkelige Partier skarpt mod hinanden, nemlig det gamle katolske Parti og det nye lutherske. Et Opgør og en Afgørelse maatte til, inden der blev Ro i Kirken. Bønderne stod i skarp Modsætningsforhold til Adelen, der efterhaanden havde erhvervet sig

store Forrettigheder og megen Magt og Indflydelse paa Landets Styrelse.

Om det nye Kongevalg var der Uenighed mellem Katolikkerne og Lutheranerne. Den afdøde Konges ældste Søn Kristian, som var Hertug i Holsten, var ivrig Lutheraner, hvorfor en Del af Adelen og den katolske Gejstlighed modarbejdede hans Valg og ønskede den 12-aarige Prins Hans til Konge i Haab om, at han skulde blive Katolicismen tro. Paa Grund af denne Uenighed blev Kongevalget udsat, og Rigsraadet styrede Landet.

Bønderne og Borgerne var utilfredse med Styrelsen og ønskede at hjælpe Kristian den Anden ud af Sønderborg Fængsel og gøre ham til Konge igen. — Lybækkernes Handel og Rigdom var paa den Tid begyndt at tage af, idet Amerikas Opdagelse havde flyttet Tyngdepunktet for Handelen fra Østersølandene vestpaa til Nordsølandene Holland og England. Ved en demokratisk Revolution i Lybæk var Folkepartiets Fører, Købmand Jørgen Wullenwever, kommet til Magten som Byens Borgmester, og han havde fantastiske Planer om at hæve Lybæks synkende Handel ved at underlægge sig Danmark, bekæmpe Holland og gøre Lybækkerne til Herrer over Handelen paa Østersøen og Nordsøen.

I Juni 1534 landede en lybsk Hær paa 1500 Landsknægte paa Sjælland, anført af Grev Kristoffer af Oldenborg. Efter ham kaldes Krigen Grevens Fejde. For at vinde Borgerne og Bønderne erklærede Lybækkerne, at de kom for at hjælpe Kristian den Anden paa Danmarks Trone igen, skønt han i sin Kongetid havde været deres bitre Fjende. Borgernes Førere i København og Malmø, Ambrosius Bogbinder og Jørgen Kok, sluttede sig til Lybækkerne, og de sjællandske Bønder gjorde ligesaa i Haab om, at deres

Beskytter og Ven Kristian den Anden skulde blive Konge igen.

I Løbet af kort Tid var Sjælland, Skaane og Fyn i Grev Kristoffers Magt, og Adelen underkastede sig ham for at redde deres Ejendomme. Under disse Forhold skyndte den jyske Adel sig at skaffe Landet en Konge, og ved et stort Møde i St. Sørens Kirke i Ry en 4. Juli 1534 valgtes Hertug Kristian til Konge som Kristian den Tredie til Trods for de katolske Biskoppers Modstand. Over for Adelens Trusler gav Biskopperne efter og underskrev Valgakten, skønt de vidste, at de dermed underskrev Katolicismens Dødsdom i Danmark. Den 18. August modtog den nye Konge uden for Horsens de jyske Stænders Hylding.

Klement som Bondefører.

Nu begyndte Skipper Klements Indsats i Forholdenes Gang. Hensynet til hans Ven Kristian den Anden og til Bøndernes Kamp mod Adelen havde ført til, at han var traadt i Grev Kristoffers Tjeneste efter en Forhandling derom i Malmø. Som Modtræk mod Adelens Kongevalg i Ry ønskede Greven at rejse de nordjyske Bønder til Oprør mod Herremændene med Skipper Klement som Fører.

Den 14. September 1534 landede Klement i Aalborg, og snart fik han Byen og Slottet i sin Magt, og i de følgende Uger lykkedes det ham at rejse sine Landsmænd Vendelboerne til Opstand mod Herremændene og Gejstligheden. Bønderne ødelagde og afbrændte mange Herregaarde nord for Limfjorden. Vorgaard, der ejedes af den Børglum Bisp Stygge Krumpen, blev ødelagt. Biskoppen og hans Frille Elsebet Gyldenstjerne blev jaget op af deres Ro, og for at

frelse sit Liv krøb han »udi et Musehul«, som det hedder, eller maaske var det i Peder Ridemands Bagerovn. Herregaarden Birkelse, nær ved Skipper Klements Fødeby Vedsted, blev brændt, ligeledes Segelstrup ved Hjørring og Kokkedal i Øster Hanherred, der tilhørte Lensmanden paa Kalø Erik Eriksen Banner.

Medens Herremanden Bagge Gris var fraværende, afbrændte Bønderne hans Gaarde Hjermeslevgaard vest for Brønderslev og Klarupgaard øst for Aalborg. Harmfuld og forbitret herover ilede Bagge Gris til Aalborg for at dræbe Klement med en Daggert; men Skipperen bar et Panser under sin Kappe, hvorved han reddede Livet. Bagge Gris flygtede, og paa hans Flugt gennem Gaderne kastede en Skomager, Peder Beeske, en Tagsten i Hovedet paa han. Han slap dog ud af Byen; men Saaret var dødeligt, og man fandt siden hans Lig i Hasseris Kær.

De Adelsmænd, der for at bjærge Liv og Ejendom sluttede sig til Skipper Klement, blev belønnet med Forleninger; saaledes fik Jens Markvardsen Børglum Kloster, Klaus Iversen Vrejlev Kloster, og en Tolder fra Aalborg fik Aastrup ved Hjørring, og en Bonde fik Hundslund, det nuværende Dronninglund.

Fra Vendsyssel bredte Opstanden sig til de nærliggende Landsdele: Hanherrederne, Thy, Himmerland og Salling. I Thy stod Oluf Duus op paa Herredstinget og oplæste et Brev fra Skipper Klement, som truede enhver med Galgen, der ikke vilde følge ham. Fra Tinget drog Thyboerne til Vestervig og afbrændte Klosteret der. I Salling blev Herregaarden Kaas brændt. Ejeren Jens Hvas sluttede sig nødtvungent til Bønderne. Opstanden havde nu bredt sig ned til Viborg og Randers, og Skipper Klement kunde byde over 49 Herreder.

Kampene ved Svendstrup og Randers.

Nu saa det ud til, at Turen kunde komme til den sydjyske Adel, og denne Adel besluttede at forhindre Bøndernes videre Fremgang. Ved et Møde i Aarhus sidst i Septemper 1534 blev Planen lagt til Angreb paa de nordjyske Bønder. Under Anførelse af Lensmanden paa Kalø Erik Banner og Holger Rosenkrantz til Boller drog en Hær paa 600 Mand til Hest mod Aalborg, og med denne Hær forenede sig en Del Ryttere, anført af Just Globek, sendt af Hertug Kristian; fra ham vilde der ogsaa komme fire Fænniker Landsknægte.

Adelsmændene var saa selvsikre, at de ikke vilde vente efter denne Forstærkning, men skyndte sig mod Nord i Haab om en hurtig Sejr over de uøvede Bondeskarer ved Aalborg. Den 15. Oktober ankom Adelens Tropper til Landsbyen Svendstrup, der ligger 8—9 Kilometer syd for Aalborg, og her slog de Lejr for Natten. De ringeagtede Bønderne og gjorde sig end ikke den Umage at besætte Højderne nord for Byen og Aaen.

Skipper Klement var tidlig paa Færde næste Morgen. Allerede før Dag brød han op fra Aalborg med 6000 Bønder, slet bevæbnede, men kampivrige, og de besatte Højderne nord for Svendstrup, før Adelen var klar til Kamp. Hurtigt og ubesindigt vovede Adelsmændene at angribe Bønderne i Stedet for at trække sig tilbage og indtage en bedre Stilling. De jærnklædte Ryttere vilde ride tværs over Engdraget ved Aaen, men tog sig ikke i Agt for, at Efteraarsregnen havde opblødt den lave Jordbund, og mange af de tunge Ryttere maatte standse Fremrykningen, fordi Hestene sank i Bløde i Engbunden.

Denne Omstændighed kom Bønderne til Nytte; de ryk-

kede frem fra Højderne ned i Lavningen, og da *de* ikke var jærnklædte, løb de let hen over Engene imod Adelens Ryttere. Bønderne var bevæbnede med Spyd, Køller og de saakaldte Vendelbopigge, og nu slog de løs i Bevidstheden om at have Overtaget. »Slaa løs paa de Jærnben!« eller »Slaa Hesten; Manden faar vi vel!« raabte de til hverandre, og de skaanede ikke Adelens Hær. Gammelt Had til Herremændene gav Bøndernes Forbitrelse Luft, og det gik da ogsaa slemt ud over Adelsmændene, hvoraf 14 faldt, deriblandt Holger Rosenkrantz, Niels Brok, Erik Flemming, Iver Juel, Kristen Skram og Anders Gyldenstjerne.

Blandt Fangerne, der førtes til Bøndernes Hovedkvarter i Aalborg, var Albert Gjøe, Ivar Krabbe og Frantz Powisch. De, der ikke blev fanget eller dræbt, flygtede sydpaa til Randers, deriblandt Just Globek, der en kort Tid var fængslet, fordi han ikke havde omgaaet Bønderne og faldet dem i Ryggen, som han skulde efter Planen. At Adelen led et stort Nederlag i Slaget ved Svendstrup mod Skipper Klements Vendelboer, skyldtes de fornemme Herrers Overmod, Selvsikkerhed og Foragt for Bønderne.

Fra Svenstrup drog Bønderne ned gennem Himmerland, hvor deres Vej betegnedes ved afbrændte Herregaarde. Torstedlund, Nørlund, Tjele, Visborg og Dalsgaard er nogle af de Gaarde, der gik op i Luer. — Imidlertid havde Mogens Gjøe og Ove Lunge i Aarhus hørt om Nederlaget ved Svendstrup, og de skyndte sig til Randers for at udbedre Befæstningen af denne By, hvortil Bondeskaren kunde ventes. Ove Lunge og Peder Ebbesen fik Befalingen i Byen, og Mogens Gjøe blev Fører for en Hær, der ved Gudenaaen skulde hindre Bøndernes Fremrykning mod Syd.

Skipper Klement naaede med sin Flok til Klintebjerg lidt nord for Randers, hvor de slog Lejr; men Bønderne

havde næsten ingen Bøsser og slet ingen Kanoner. Mange af dem drak sig fulde i Randers Burøl, som de fandt i Gaardenes Kældere uden for Byen. I en Ølrus angreb de Byen med deres Køller og Spyd, men blev slaaet tilbage. Klement og hans Hjælpere indsaa, at her var ikke noget at udrette, da de ikke fik Undsætning fra Lybækkerne, og Bondehæren trak sig tilbage til Aalborg By, som de indrettede sig paa at forsvare. — Efter Kampen ved Randers takkede Kongen Byens Borgere for deres Tapperhed og Troskab mod ham.

Bondeopstanden forsattes nu langs Vestkysten helt ned til Varde. Skipper Herman ødelagde Gaardene Lundenæs ved Skern Aa og Lønborggaard i samme Egn. I Østjylland var Opstanden standset ved Randers, saa Aarhusegnens Herregaarde blev ikke afbrændt. Herredsskriver Mikkel Ingversen skal have bidraget til at holde Djurslands Bønder i Ro.

Hovedsædet for Opstanden var stadig Aalborg og dens Omegn. Skipper Klement havde det Uheld, at hans kloge Raadgiver Jens Finke døde, og nu blev der Uenighed i Bondepartiet. Der kom fremdeles ingen Undsætning fra Grev Kristoffer og hans Lybækkere, og det begyndte at gaa tilbage for Skipper Klement og hans Folk.

Johan Rantzau.

Medens Adelens Kampe mod Bønderne ved Svendstrup og Randers stod paa, havde Kong Kristian angrebet Lybæk, saa den gamle Hansestad maatte slutte Fred med ham for Hansestædernes Vedkommende. Da han saaledes var sikret mod Angreb sydfra, vendte han sig mod Nord, idet

han sendte sin Hær i Ilmarch op i Nørrejylland for at dæmpe Opstanden dér. Hæren var anført af den holstenske Adelsmand Johan Rantzau til Breitenburg ved Itzeho.

Fra Kolding drog Hæren til Varde for at dæmpe Vestjydernes Opstand, der blev nedkæmpet baade ved Varde og ved Skern Aa. Da Hæren kom til Ringkøbing, havde Beboerne forladt Husene, og ved Holstebro flygtede Bønderne straks. Alle Vegne i Vestjylland maatte Bønderne aflægge Ed og hylde Kristian den Tredie i Johan Rantzaus Nærværelse. I Skive blev der fortalt, at Skipper Klement og Skipper Herman med mange Tilhængere opholdt sig i Viborg; men allerede halvvejs til Viborg erfarede Rantzau, at Klement og hans Folk var flygtet nordpaa til Aalborg. Efter et Par Dages Ophold i Viborg, hvor Bønderne ogsaa maatte aflægge Ed, drog Hæren videre mod Aalborg og lejrede sig en halv Mil uden for Byen. Da havde Hæren i 27 Dage rejst de 62 Mil mod Nord.

Om Indtagelsen af Aalborg skriver Johan Rantzau saaledes i et Brev til en holstensk Slægtning: »Sammen med Høvedsmændene udspejdede jeg Byen om Natten, og da jeg havde besigtiget den, besluttede vi, at vi om Morgenen tidlig vilde søbe en Morgensuppe med dem, og bestemte, at baade Ryttere og Landsknægte skulde storme; thi om Natten, mens vi spejdede, hørte vi godt, at de arbejdede med Magt derinde, og den, der var med for Aalborg og endnu har sin Helsen, han maa sige, at de med Magt havde befæstet Byen.

Vi begyndte da at storme og stormede en god Time, om ikke halvanden, og de værgede sig mandeligt og havde besat Skanserne med godt Skyts rundt om. Dog undte Gud os den Lykke, at vi vandt Stormen, og Fjenderne blev alle dræbt. Med Landsknægte, Skytter, Bønder og Borgere var

de mellem otte og ni Hundrede Mand stærke. Skipper Klement flygtede selv paa en Kleppert fra Staden, men Bønderne overgav ham atter i vore Hænder. Desuden erobrede vi tre gode Skibe fra dem, det ene tilhørte en Tid lang Bispen af Vendsyssel, det andet var en Hamburgerbark, det tredie en Jagt. Jagten og Hamburgerbarken havde godt Skyts ombord. Desuden fangede vi Hans Wilchen.«

Saaledes fremstiller Johan Rantzau Kampen ved Aalborg den 18. December 1534. Fra andre Kilder ved man, at flere Hundrede Bønder blev nedhugget i denne Kamp. Tallet opgives forskelligt: 8—900 eller endog 2000 Bønder. I hvert Fald var dette Blodbad større end det berygtede stockholmske Blodbad 14 Aar i Forvejen. Da blev der dræbt 80—90 Mennesker — ved Aalborg mange Hundrede. Naar dette Blodbad ikke er blevet saa stærkt omtalt som det svenske, er Grunden vel den, at her var det Bønder, i Stockholm fornemme Herrer, som blev slaaet ihjel. Johan Rantzau vilde slaa Opstanden ned med Haardhed, og denne Holstener viste ingen Skaansomhed eller Medfølelse mod Jyderne. Kun Kvinder og Børn blev paa Feltherrens Befaling skaanede.

Strenge Straffe.

Skipper Klement selv undgik Blodbadet og reddede sig ved Flugt, men blev indhentet og grebet af Bonden Esbern Nielsen, der siden fik til Belønning en af Kronens Gaarde i Storvorde og blev fritaget for at svare Skatter i sin Levetid. Skipper Klement blev behandlet som en Oprører, skønt han ikke havde været med til at hylde Kristian den Tredie og ikke heller havde staaet i hans Tjeneste.

Han blev ført som Fange til Kong Kristian paa Gottorp Slot, senere til Flensborg, hvor han sad indespærret i et stærkt, hvælvet Rum. En danzigsk Gesandt havde Lejlighed til at se Klement i dette Fængsel og har meddelt, at han var ydmyg og modfalden »ret som en Ulv, der sidder fangen i en Ulvegrav«; desuden var han ved Aalborg blevet saaret af et Skud i Armen. I længere Tid var han Fange paa Koldinghus. Omsider blev han ført til Viborg, og paa Landstinget dér faldt Skipper Klements Hoved for Skarpretterens Sværd den 9. September 1536. Hovedet blev paa haanlig Maade pyntet med en Blykrone og sat paa en høj Stage, medens hans Krop blev lagt paa fire Stejler. Blykronen blev siden ophængt i et af Viborg Domkirkes Kapeller, hvor den hang indtil Branden i 1726. — I Randers Museum gemmes et gammelt Sværd, der vistnok har tilkørte Klement. Samtidig med Skipper Klement blev Adelsmanden Jens Hvas til Kaas ogsaa henrettet i Viborg.

De jyske Bønders Opstand mod Adelen var slaaet ned med haard Haand, og nu fulgte ubarmhjertige og strenge Straffe. Hvert af de 49 Herreder, der havde rejst sig mod Herremændene, maatte udgive sit aabne Brev, hvori det hed: »Efterdi vi efterskrevne med den øvrige oprørske Almue udi Nørrejylland have os med Liv og Gods forbrudt mod den stormægtige Herre Kristian, udvalgt Konge til Danmark, have vi for igen at løse vor Hals for slig Utroskab, Brøst og Forseelse opladt og afhændt fra os og vore Arvinger alt vort Bøndergods og Ejendom til Kongen til evig Tid, med mindre han mildelig os benaade vil.«

Alle Bønderne i de nordjyske Herreder blev kendt skyldige, og kun de, der kunde bevise deres Uskyld, fik Lov til fremdeles at eje deres Gaarde og Huse. Med Kreaturer og Penge »til en usigelig Summa«, som Arild Huitfeldt

skriver, maatte Bønderne løse deres Hals. Adelsmændene Peder Ebbesen til Tyrrestrup og Axel Juel til Villestrup fik kongelig Befaling til at tinge med Bønderne om Halsløsningen og at indkræve Bøderne. Flere af Bondeførerne blev henrettet, blandt andre Oluf Duus i Thy og Skipper Herman i Varde.

Den Voldsomhed, hvormed Opstanden i Nordjylland blev neddæmpet, skyldes sikkert mere den hævngerrige jyske Adel end Kristian den Tredie. I den følgende Tid var der mange Bønder, som ikke vilde finde sig i Halsløsningen og derfor pønsede paa en ny Opstand. Men da Johan Rantzau og hans Landsknægte gik sejrrigt frem paa Fyn og i Sjælland, kunde Jyderne ikke vente Støtte fra Lybækkerne, og de maatte falde til Føje under Adelsherredømmet. Mangfoldige Selvejerbønder blev Fæstere under Kronen eller Adelen, og gennem de følgende Aarhundreder maatte de finde sig i at adlyde Herremændenes Bud.

Grevens Fejde, der ophørte 1536 efter at have været i to Aar, gav Lybækkerne et Knæk, som de ikke forvandt, ligesom Krigen ogsaa gav Bondestanden et alvorligt Knæk.

Skipper Klements Indsats i denne Krig gjaldt Bøndernes Ret over for den magtsyge Adel. Han var ikke en almindelig »Skipper«, men var efter Peder Dyrskjøts Meddelelse en rig Mand, der ejede Skibe, Gaarde og Gods i Aalborg. Dog vovede han Liv og Gods for at standse Adelens Overgreb og var saaledes en Forkæmper for Friheden. Med Grev Kristoffer og Lybækkerne fik han ikke meget at gøre, idet de ikke støttede den jyske Frihedskamp. Da Kampen blev et Nederlag for Skipper Klement, maatte han bøde med Gods og Liv for sin uegennyttige Færd. Hans Navn fortjener historisk Berømmelse, selv om hans Kamp for Bøndernes Sag ikke kronedes med Held.

Aalborg By har hædret hans Minde ved at rejse et stort og anseeligt Mindesmærke for Bondehøvdingen, udført af Billedhugger Johannes Bjerg, og Byen er blevet en Seværdighed rigere.

Litteratur:
Samlinger til jysk Historie og Topografi. III.
Carl Klitgaard: Hvetbo Herred.
A. Fabricius: Minder fra Nordens Historie.
C. F. Bricka: Biografisk Lexikon. IV.
Det danske Folks Historie. IV.

Johannes Grønborg, født 1865 i Vedsted. Lærer i Rodskov. Nu Pensionist i Aarhus. Har foruden Artikler i Aviser og Tidsskrifter skrevet »Danmarks Historie efter Stavnsbaandstiden«, »Danmarkshistorie for Børneskolen« og forskellige Levnedsskildringer. Foredragsholder.

Efter Stik.

Kristoffer af Oldenburg.

Efter Stik.

Johan Rantzau.

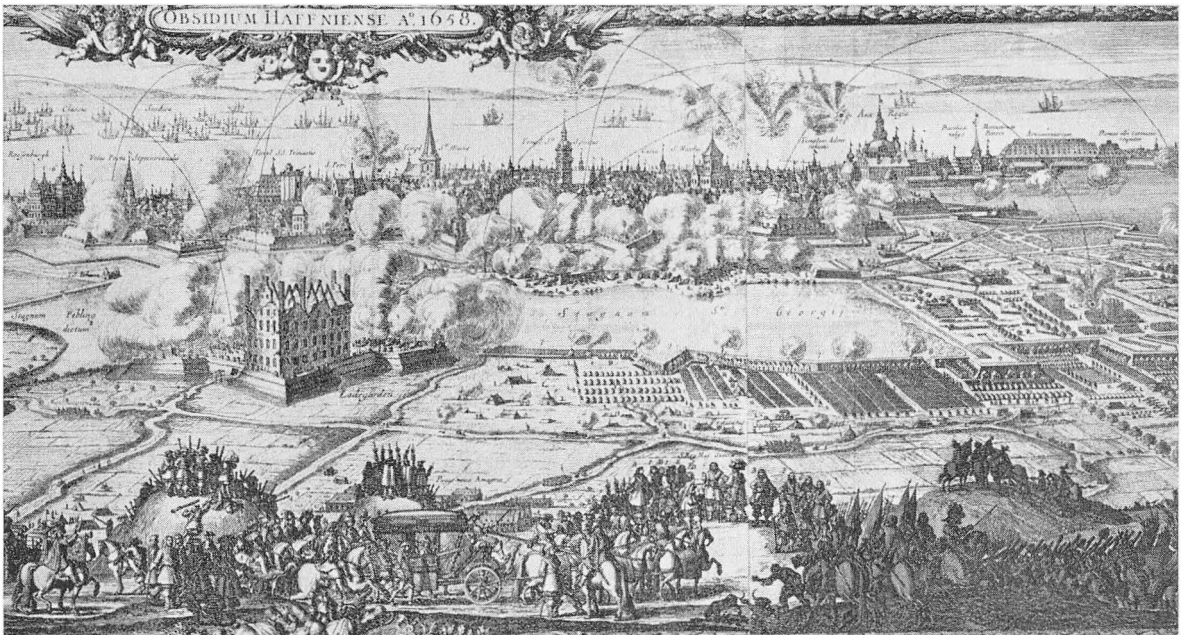

København 1658. Billede fra Belejringstiden.
(Efter S. Pufendorf: Taten Carl Gustavs, 1697).

STORMEN PAA KØBENHAVN NATTEN MELLEM 10. OG 11. FEBRUAR 1659.

Af Premierløjtnant *V. K. Sørensen.*

Efter Freden i Roskilde 1658 vilde den svenske Konge *Karl X Gustav* vende sig mod Kurfyrsten af Brandenburg, men for at kunne føre Krig i Tyskland maatte han være tryg for Danmark og forlangte derfor, at vi sammen med Sverige skulde stænge Sundet for en ventet hollandsk Flaade. Da Sverige nu havde Magten i Østersøen, var Holland en lige saa afgjort Modstander af dette Land, som før af Danmark. Kun nølende gav Danmark efter, og Karl Gustav fortrød nu, at han ved Roskildefreden havde ladet Danmark slippe »saa billigt« og besluttede helt at tilintetgøre vor Selvstændighed. Han indskibede sin Hær i Kiel, og uden Krigserklæring landsattes da den 8. August 1658 i Korsør et svensk Hærkorps af udsøgte Tropper, der var samlet i Holsten. 3 Dage senere stod Karl Gustav med sin sejrsvante Hær foran København, hvor der fra Valby Bakke mødte ham det overraskende Syn af Forstæderne, der stod i Brand, dèr skulde Svenskerne ikke finde Ly. »Nu sværger jeg dyre,« sagde Kongen, »at København vil forsvare sig, og at vi faar alvorlig Modstand!« Han havde glædet sig til et triumferende Indtog. Mismodig og skuffet maatte han i Stedet for følge sin erfarne General *Gustav Wrangels* Raad og indrette sig paa en maaske langvarig Belejring. Den svenske Hær

maatte nu gaa i Gang med at grave Løbegrave og indrette Batterierne langs Søerne.

De brændende Forstæder var Tegnet paa, at »Holger Danske« var vaagnet. Kongen og hans Raadgivere, hele Folket forstod, at det gjaldt intet mindre end Landets Selvstændighed. Lammelsen fra det foregaaende Aar var som blæst væk!

Karl Gustavs fortrolige *Erik Dalberg*, der kort i Forvejen personligt havde udspejdet Forholdene i København og dér erfaret, hvor uforberedt og sorgløs man var, raadede til straks at gaa til Storm. Og havde Kongen lyttet til dette Raad, er det muligt, at Byen var faldet for et saadant »voldsomt Angreb«. Nu fik man imidlertid en kort Frist, der blev udnyttet til det yderste. Ganske vist havde *Frederik III* i Løbet af Foraaret og Sommeren udbedret Fæstningsværkerne om København. Søerne, Oversvømmelserne og Gravene dannede Hindringer for Angriberne, men da Karl Gustav fortrød Freden i Roskilde og pludseligt landede i Korsør, var Størstedelen af de hvervede Tropper afskediget og Byen i det hele langt fra Forsvarstilstand. Men i den korte Tid, der forløb imellem, at Rygtet om Landgangen ved Korsør naaede København, og til Byen var indesluttet blev alle Kræfter sat ind paa at fuldstændiggøre Fæstningsværkerne, saa disse var nogenlunde modstandsdygtige, selv om man under Belejringen stadig maatte arbejde paa dem.

Man arbejdede Dag og Nat inden for Voldene paa at bringe Byens Forsvar i Orden. Ved flere Udfald generede man Svenskerne: Svenske Løbegrave blev ødelagt, Kanonerne fornagledes, og ved det saakaldte Generaludfald under Gyldenløves Anførsel lykkkedes det endog at tage seks med ind til Byen. Alle sluttede op om Kongen og Dronningen, der viste meget Mod. Kongen var fast be-

sluttet paa at forsvare Hovedstaden til det yderste: »Jeg vil dø i min Rede!«

Voldene i Frederik III's København laa, hvor nu Voldgravene løber. Garnisonen var kun faatallig, og efter Afslutningen af Svenskekrigen Vinteren forud var Hæren tilmed sat paa Fredsfod. Karl Gustavs Lynangreb levnede ikke Tid til at indkalde de nationale Tropper endsige til at hverve. Det lykkedes kun at faa samlet noget over 2000 Mand regulære Tropper sammen. Men den truende Fare forenede paa een Gang alle og udslettede tidligere Stridigheder. Der blev lavet Pallisader og Stormpæle, Forstæderne blev sat i Brand for ikke at tjene Fjenden til Ly eller Skjul. Alle var i Arbejde uden Hensyn til Rang eller Klasse. Gaderne blev spærret med Lænker for det Tilfælde, at det skulde lykkes Fjenden at naa ind over Voldene, og ved hvert Hus blev stillet Kar med Vand af Hensyn til Ildebrand.

Unge Mænd stillede sig i Hundredvis til Hærens Raadighed. Uøvede var de alle, men Viljen var god!

Byens forreste Forsvarslinie mellem Søerne og Kalvebodstrand blev opgivet, for at Kræfterne kunde samles om Hovedvolden. Dag og Nat klang Lyden af Spader, Skovle og Økser. Langs de indre Voldsider byggede man smaa Hytter for Forsvarerne, og der opslog Frederik III og de højtstaaende Officerer deres Telte.

Overkommandoen førtes af Kongen med den erfarne Feltmarskal *Axel Urup* som Stabschef. Kristian IV's populære Søn *Gyldenløve* var Chef for de regulære Tropper. Flaaden laa aftaklet i Lejet, men det lykkedes at faa klargjort nogle enkelte Skibe. Et Par Pramme med Kanoner blev lagt ud i Kalvebodstrand og Sundet til Flankering af Hovedvolden. Særligt straalende var Udsigterne

ikke for den belejrede By. Og nu satte ogsaa Vinteren ind, strengere end nogensinde. Levnedsmidlerne begyndte at svinde betænkeligt ind, den anstrengende Vagttjeneste og Udfaldene tærede stærkt paa Kræfterne.

Endelig den 29. Oktober stod den længe ventede hollandske Hjælp Sundet ind, og efter et stort Søslag mellem den hollandske og den svenske Flaade ved Helsingør lykkedes det de hollandske Fragtskuder at naa ind til den belejrede By med Forstærkninger af Soldater og Levnedsmidler.

Hermed indtraadte en ny Fase i Situationen. Atter kom Tilliden og Humøret op i København. Karl Gustav maatte hastigt foretage et Tilbagetog, hvorunder Svenskerne maatte efterlade sig uhyre meget Materiel. Den svenske Hær blev foreløbig lagt i Lejr mellem Brønshøj og Utterslev. Svenskekongens Chancer for et heldigt Forløb af Krigsbegivenhederne svandt betydeligt ind.

Tilbagetrækningen af de svenske Tropper betød dog ingenlunde, at Karl Gustav havde opgivet København. Fra Nytaar 1659 ventede man hver eneste Nat, at Svenskerne vilde storme. Ofte syntes Vagterne, at Fjenden rykkede frem, og de lod Stormklokkerne lyde. I en Fart maatte Borgerne ud af deres varme Senge, og i isnende Kulde ilede de op til deres Poster paa Voldene. Endelig den 7. Februar marcherede den svenske Hær atter op bag Valby Bakke. Nu skulde der slaas løs.

Stormen kom Natten mellem den 10. og 11. Februar 1659. Den var til det yderste søgt hemmeligholdt, men paa dansk Side var man ved Spejdere underrettet om, hvad der forestod, saa alt var parat til at modtage den.

I flere Nætter havde Svenskerne foruroliget Byen med Skinangreb. Endelig kom Stormløbet: Kl. 01,30 flammede to Tjæretønder op paa Valby Bakke som Signal til Kam-

pens Begyndelse. Næppe havde imidlertid Svenskekongen ladet Baalet tænde paa Valby Bakke, før ogsaa Københavns Stormklokker ringede over Byen og kaldte alle til Voldene. Seks Regimenter iført hvide Skjorter for at falde sammen med Sneen førte an. Sneen føg og de troede sig usete. De blev modtaget med en rasende Kugleregn. En flammende Ildkrans kantede Københavns Volde.

Hovedangrebet rettedes mod den Strækning, hvor nu Stormgade gaar. Det lykkedes Svenskerne at komme over Graven, men tilbage var Volden. Her stod man parat til en Kamp paa Liv eller Død. Kong Frederik var til Stede overalt, hvor det gik haardest til, og opmuntrede med sine Ord og sit Eksempel alle til at holde ud. Svenskerne angreb tappert, men Borgerkoner bar Kedler med kogende Vand til og hældte det ned paa Svenskerne, andre københavnske Kvinder kastede gloende Strygejern i Hovedet paa de fremstormende Fjender, og nogle Steder kogte Kvinder Tjære i store Kedler og hældte den koghed ned ad de ydre Voldskraaninger. Haandgranater og Geværer gjorde lyst i de svenske Rækker, og ikke paa noget Sted naade Karl Gustav at trænge igennem!

Kl. 04,00 lod Svenskekongen blæse af: Stormen var afslaaet! København og Danmark var reddet. Angriberne havde lidt store Tab. Vor Frihed var reddet. I en kritisk Stund havde Flaade, Hær og Borgere fundet hinanden og i Samdrægtighed sat deres Liv ind for Konge og Fædreland.

Københavns Forsvar i 1658—59 er et smukt Kapitel i Danmarks Historie, men det maner som faa Afsnit af vor Historie til at være rede *i Tide.*

Litteratur:
Johan Ottosen: Vor Historie. 1899—1904.
K. C. Rockstroh: Udviklingen af den nationale Hær i Danmark i det 17. og 18. Aarhundrede. I—III. 1909—26.

HERRENS TJENER — OG FOLKETS

Af stud. theol. *Poul Jørgensen.*

Herrens Tjener — og Folkets!

Disse Ord rummer en Præsts Opgave. Han skal forkynde Guds Ord rent og purt; men over det må han ikke glemme, at han tilhører sit Folk og skal tjene det. Desværre er det jo ofte gået sådan, at Præsterne har lagt Vægt på det første og forsømt det sidste. — I det følgende skal der fortælles om en Mand, der med stor Nidkærhed gik op i begge Opgaver.

Morten Reenberg er født i Viborg d. 18. Juni 1660 som Søn af Borgmester Claus Christensen. Dennes Ægteskab med Præstedatteren Mette Pedersdatter var meget børnerigt. Morten var den yngste af 16 Børn. Indtil sit syvende År var han sine Forældres store Sorg. Han havde nemlig for Vane at sove hele Dagen under Faderens Skrivebord. — Hans Fader døde allerede i 1671, men Moderen forstod med Strenghed og Dygtighed at opdrage den store Børneflok. Sønnen Morten blev Student fra Viborg 1677, og 1682 tog han theologisk Embedseksamen. Som andre dygtige og velstillede Studenter drog han efter endt Eksamen til Udlandet, hvor han besøgte de berømteste Theologer i Tyskland, Holland, Frankrig og England. — Efter syv År vendte han hjem, veludrustet til sin Gerning, men med en tom Pung.

Herhjemme syntes der imidlertid ikke at være Brug for ham; men netop som han havde besluttet at rejse tilbage til England, hvor han havde fået tilbudt en Stilling, blev han i 1693 udnævnt til Feltprovst ved det danske Hjælpekorps, som Hertugen af Würtemberg førte mod Franskmændene i Flandern. (Dette Korps bestod af hvervede Tropper, som Kongen udlejede.) — Han tog straks af Sted for at optage sin Gerning blandt Soldaterne. Men da han kom til Lejren, mødte der ham et sørgeligt Syn. De fleste af de Soldater, han var udset til Præst for, var nemlig i Mellemtiden døde af en smitsom Sygdom. Sådanne Sygdomme var jo ofte den Tids Hæres alvorligste Modstandere. Hermed var Genvordighederne dog ikke overstået. Thi næppe var der samlet en ny Hær, før denne led et forsmædeligt Nederlag ved Neerwinden, hvor Franskmændene vandt en blodig Sejr. 30,000 Mand blev dræbt i dette Slag.

Under Flugten sammen med Hæren havde Reenberg forøvrigt nær sat Livet til, idet hans Hest styrtede ved Overgangen af en Flod. Han blev kun reddet ved, at en engelsk Feltpræst rakte ham sit Piskeskaft og på den Måde fik ham trukket op af Vandet. Følgen blev imidlertid en alvorlig Sygdom, der nær havde kostet ham Livet. Der er ingen Tvivl om, at disse Hændelser har bidraget til at give hans Sind et alvorligt Præg. Men samtidig må det siges, at han ikke af den Grund mistede sin Humor og Slagfærdighed. Et Eksempel: Under dette Slag havde en Officer skudt sig i sin højre Hånd for at blive fritaget for Tjeneste. Nogen Tid efter var denne i Selskab med Reenberg. Her forsøgte Officeren at slå sig til Ridder på Præstens Bekostning ved at tale nedsættende om Præstestanden. Reenberg manglede imidlertid ikke Svar: »Man sige, at mange Præster tale mest om Gudfrygtighed og mindst øve den; man kan og

sige, at mange Officerer tale mest om Bravour, men ere dog store Kujoner. Jeg så med mine Øjne forleden Dag en Officer, som skød sig i sin højre Hånd, fordi han vilde anses for en brav Mand.« Så var den Sag klaret.

Straks efter sin Hjemkomst fra det ulykkelige Felttog blev Morten Reenberg udnævnt til Sognepræst i Stege og Provst på Møn. Gennem alle de Ting, han havde lært og oplevet, var han i høj Grad veludrustet til dette store Kald. — Som Tidens Skik var, giftede han sig med sin Formands Enke. Hun var 50 År og havde 6 Børn. Begrundelsen for Ægteskabet var ret ejendommelig. En Dag så han hende feje Spindelvæv ned i Forstuen, hvor der var en Svalerede fuld af Unger. Han syntes, det var Synd, at denne skulde rives ned. Deraf tog han Anledning til at begære hende til Ægte. Da Professor Bartholin senere spurgte, hvad han dog vilde med en så gammel Kone, svarede han: »Jeg vil studere kirkelige Oldsager.«

Kort efter sin Udnævnelse havde Morten Reenberg et heftigt Sammenstød med Biskop Bornemann, en streng, højkirkelig Prælat, bekendt for sin voldsomme Hidsighed. Ved Landemodet i Roskilde holdt Reenberg nemlig en Prædiken, der i den Grad mishagede Biskoppen, at denne udtalte følgende for en højtstående Gejstlig lidet værdige Ord: »Jeg skal ikke lade af, førend jeg ser jert Hoved på en Stage.« Reenberg havde imidlertid Svar på rede Hånd: »Det er bedst at lade det sidde på den Stage, Gud haver sat det på.« Trods dette voldsomme Ordskifte sluttede Sagen meget fredeligt med en Irettesættelse til Morten Reenberg.

I Reenbergs Levnedsskildring hedder det: »Der skal uddø mange Slægter på Møn, inden Morten Reenbergs Navn dør der.« Og sikkert er det, at hans Virksomhed i høj Grad fortjener Omtale, trods det der siden er forløbet halvtredje

Sekel. Så indgribende var den på mange Områder. Vi får her et udmærket Billede af det 18. Århundredes Præstetype. Vel udmærkede Reenberg sig fremfor de fleste af den Tids Præster, men det er jo yderligere en Grund til at drage netop ham frem. Hovedkilden til denne Beretning er Morten Reenbergs Brevbog, som han indleder med følgende Ord (selvfølgelig på Latin): »Herre giv Fred i mit Livs Udlændigheds Dage, at jeg må kunne tjene Dig i mit Hjertes Hellighed og Enfoldighed formedelst Dit og Din Frelses hellige Navn. Amen!«

Morten Reenbergs Præstegerning var helt igennem præget af den renlivede Lutherdom. Gennem streng Tugt tilstræbte han en Folkeopdragelse, hvilket også i høj Grad var tiltrængt på den Tid. Hans Strenghed skaffede ham mange Modstandere; men det bevirkede ikke, at han i nogen Måde slog af på Fordringerne. — Dog vandt han sig endnu flere Venner. Han sparede ikke sig selv, men var altid den første til at hjælpe nødstedte. Et Bevis derpå har vi, da en smitsom Sygdom i hans Præstetid hærgede Byen. Så voldsomt for den frem, at Halvdelen af Befolkningen døde. Skønt Reenberg som så mange andre kunde være rejst bort, forblev han midt i Elendigheden og gik rundt og hjalp, hvor han kunde. »Han græd med de grædende og led med de lidende.« En kærlig Fader for sin Hjord.

Som Prædikant var han meget veltalende, anvendte efter engelsk Mønster mange Skriftsteder i sine Prædikener. I ovennævnte Brevbog fortæller han, at en Dag efter Gudstjenesten kom Kirkeværgens Hustru og bad ham nedskrive nogle Skriftsteder, han havde benyttet i sin Prædiken, der handlede om »behagelige Almisser for Gud«. Han skrev i den Anledning til hende: »Min elskelige Datter i Herren! Mit kære Bigtebarn (Skriftebarn)! Han anfører så en lang Række »dejlige Sproger« af det gamle og ny Testamente.

Særlig fremhævede han: det er saligere at give end at tage. — Det giver et lille Indblik i Morten Reenbergs Forhold til Menigheden, ligesom man også får et godt Indtryk af hans Forkyndelse.

På den anden Side kunde han også fare frem med stor Strenghed. Et Eksempel: Han klager stadig over den dårlige Behandling, Kvindestolene i Kirken får. Når en Kvinde har Sorg, lader hun nemlig de tykke Egeplanker i Kirkestolen save bort. Det er en yderst ejendommelig Skik, der ikke synes at være omtalt andre Steder. Troels-Lund oplyser imidlertid, at efter Reformationen blev der anbragt Stolestader for at ordne Pladserne i Kirken. Men i Begyndelsen var der ingen Sæder. Kirkegængerne måtte stå op. Denne Skik passede sikkert også fortræffeligt til Datidens Kvindedragter. Senere anbragtes der imidlertid Sæder i Stolestaderne. Man må vel så formode, at de gamle Moder endnu omkring 1700 har holdt sig som Sørgedragter, og at de ikke har kunnet få Plads for Sæderne. Så måtte Stolesæderne vige! Overfor en sådan Vandalisme optrådte Reenberg meget strengt, hvad der jo nok kan have skaffet ham en Del Fjender.

Også en anden gammel Folkeskik lykkedes det Reenberg at udrydde. Da han opdagede, at Bønderne kastede et Neg fra hver Ager hen til Jøden af Upsal (deres Navn for Odin) som Offer, lejede han nogle Folk til om Natten at køre ud og samle alle disse Neg op, hvorefter han uddelte dem til de fattige. Dermed havde han kureret Folk for den Overtro.

En meget vigtig, men samtidig yderst vanskelig Opgave havde Reenberg med Kirketugten. Det var nemlig Præstens Opgave at overvåge, at Nadvergæsterne levede et sømmeligt Liv. Drukkenskab og andre Udskejelser var ikke foreneligt med at søge Herrens Bord. Da dette var en Pligt,

blev det Præstens Opgave at sørge for, at Folk levede ordentligt. Det var ingenlunde en ufarlig Sag at give sig af med, og vi har mangfoldige Tilfælde, hvor det førte til de voldsomste Sammenstød mellem Præst og Menighed. Morten Reenberg tog imidlertid meget fornuftigt på denne vanskelige Sag, og i Reglen lykkedes det ham at udøve dette Hverv, uden at det gik over til Håndgribeligheder. Kun et enkelt Eksempel skal nævnes, og det fordi det drejer sig om en i Forvejen kendt Person, Marie Grube.

Hun var født på Herregården Tjele ca. 1640 som Datter af en rå, uvidende Adelsmand. 1660 blev hun gift med Frederik d. III.s uægte Søn Ulrik Frederik Gyldenløve, hvem hun fulgte til Norge, hvor han var Statholder. Ægteskabet blev imidlertid ulykkeligt, og hun var ham utro med sin Svoger Stygge Høg. De blev så skilt 1670, hvorefter Marie Grubbe rejste til Udlandet, hvor hun i et vildt Liv forødte hele sin Formue. Da hun kom hjem, bortgiftede Faderen hende til Herremanden Palle Dyre; men også ham var hun utro. Denne Gang med en simpel Ladefoged Søren Sørensen Møller på Tjele. Dette Forhold blev naturligvis af Samtiden betragtet som en stor Skandale, hvorfor Palle Dyre da også lod sig skille fra hende. Derefter flakkede hun og Søren rundt sammen, idet hun ernærede dem begge. Til sidst havnede de på Møn, hvor Søren blev Færgemand, mens hans Kone holdt Beværtning for Søfolk. (Hendes Skæbne havde i høj Grad Samtidens Interesse og gav senere Anledning til flere Bøger og Skrifter. Mest kendt er Blichers: »Brudstykker af en Landsbydegns Dagbog« og J. P. Jacobsen: »Fru Marie Grube«. Men også Holbergs Epistel og H. C. Andersens: »Hønse-Grethes Familie« bør nævnes). Denne Kvinde boede til sidst i Reenbergs Sogn. Åbenbart har hendes Levned heller ikke da været for dydigt, for Præsten næg-

tede hende nemlig Adgang til Herrens Bord, da hendes Ægteskab var til største Beskæmmelse for andre. Morten Reenberg tog sig dog også af hendes Sag, idet han forsøgte at skaffe Marie Grubbe hendes Fædrenearv, så hun kunde opgive sit forargelige Liv. Dette lykkedes dog ikke. Hvad der iøvrigt blev ud af Sagen vides ikke. — Vi ser således også her Reenberg ikke alene som den strenge Præst, men som et Menneske, der søger at komme selv dem til Hjælp, alle andre med Foragt vendte Ryggen.

Et andet Område, hvor Morten Reenberg i høj Grad kunde øve sin Gerning som Folkeopdrager, var i Skolesagen. Hidtil havde det stået meget smått til med Undervisningen. I Stege var der en Latinskole, men den var ikke meget værd. »Af de 3 Disciple i Rectors Klasse er ikke en i Stand til at sætte 3 latinske Ord sammen. Af de 14 under Høreren kan næppe den halve Del læse inden i Bogen. De skulde synge i Kirken, men det er elendigt. Kommer det endelig så vidt, at de han lært at læse Dansk, skrive nogenledes og tone en Psalme, rende de bort eller sættes af Forældrene til Skibs. De ere unyttige, uoptugtede, ugudelige Drenge, som vide intet andet end at betle, stjæle, drikke og bande. De fortjener for deres Ugudeligheds Skyld at pidskes af Bysvenden og forsendes til Børnehuset.« Det er det Skudsmål, Morten Reenberg giver Skolen. Han foreslår som Følge af de dårlige Forhold, at den latinske Skole ophæves, og Pengene i Stedet anvendes til en dansk Skole. »Og sandelig ved en god dansk Skole blev Gudsfrygt mere fremmet et År, end ved en sådan latinsk Skole i fire; thi det har jeg nu set her på Stedet af en bedrøvet Forfarenhed.« Kongen havde imidlertid fattet den Plan at bygge en Navigationsskole i Stedet for Latinskolen. Men da Sagen trak i Langdrag, købte Reenberg resolut et Stykke Jord og

skænkede det til Byggegrund for Navigationsskolen. Nu kom der Gang i Sagen, og der oprettedes både en dansk Skole og en Navigationsskole. Reenberg var den bærende Kraft indenfor begge Skoler. Dette Arbejde skaffede ham imidlertid så mange Bryderier, at han til sidst var ved at opgive det hele.

Ude på Landet stod det imidlertid endnu dårligere til med Undervisningen. Om Søndagen skulde Degnen, når der var ringet første Gang, samle Sognets Unge ved Kirken og der undervise dem i Luthers lille Katekismus. Det var ren Udenadslæren. Ingen Bønderbørn kunde læse eller skrive. Megen Undervisning blev det dog ikke til. Lærerne var nemlig Elever fra Latinskolen, og enten blev de borte, eller også svirede de med Bønderne, når de kom ud på Landet og forsømte fuldstændig Undervisningen. — Morten Reenbergs Forslag til en bedre Skoleordning gik ud på, at der skulde indrettes 5 Skoledistrikter med en bosat Lærer i hvert. Til Skole skulde der anvises et passende Hus i hvert Distrikt. Læreren skulde foruden et Bidrag fra Stege nyde Påske- og Julerenter fra hver Gård i Distriktet samt et mindre Beløb årlig af hver Elev. I Hovedsagen synes denne Ordning at være blevet gennemført ca. 1700. — Det er 40 År, før noget lignende oprettes i det øvrige Land. Et udmærket Vidnesbyrd om, hvad en initiativrig og dygtig Præst kan udrette i Folkets Tjeneste.

Også Fattigforsorgen lå Reenberg på Sinde. Fra formuende Venner skaffede han en Del Penge, men selv gav han det største Beløb. Det var forøvrigt en meget vanskelig Sag at arbejde med, da så godt som alle var fattige. I Stege var der således ikke over 30 Familier, der kunde ernære sig uden at betle. Det vidner i høj om dårlige økonomiske Forhold.

Men Reenbergs Virksomhed strakte sig endog til Sager, der lå helt udenfor hans Opgaver som Præst. Således klager han ofte i sine Prædikener over Retstilstanden. Mord og Røveri hørte snart sagt til Dagens Orden.

Ja, selv Landets Forsvar tog han sig af. Under den korte Krig med Karl XII i 1700 organiserede Reenberg Møns Forsvar. Bønder og Borgere kunde ikke blive enige. Så greb Præsten ind og ham lykkedes det ved store, personlige Ofre at få bragt et nogenlunde ordentligt Forsvar i Stand. Erfaringerne fra den Tid, han var Feltprovst, kom ham her til gode.

Til Slut skal omtales et ejendommeligt Minde, Morten Reenberg satte sig selv i Stege. Da han kom dertil, var Præstegården meget brøstfældig. Men også dette lykkedes det ham at råde Bod på. Samtidig med Istandsættelsen satte han imidlertid Indskrifter over alle Dørene. Over hver Dør findes en latinsk og en dansk Indskrift i Ordsprogsstil. Nogle af disse skal anføres:

1. Over Indgangen fra Kirkegaarden:
   Dette Hus har en god Nabo (Kirken).
   Vi behøver 3 Boliger: en her for Skrøbelighed, en der for Dødelighed, en hisset for Salighed.

2. Indvendig på samme Dør:
   Jeg afsiger dig Satan.

3. Over den store Gæstestuedør:
   Jeg hader en utaknemmelig Gæst.

4. Over Amtmandens Logement:
   Jeg vil hellere miste end ikke yde Tjeneste.
   En Mand kan hjælpe et helt Land.

5. Over det andet Gæstekammer:

Større Skam, at Gæsten smides ud, end at han ikke indlades.

Onde Gæster fordriver Værten, end værre, som fordrive Værtinden.

6. Over Biblioteksdøren:
De snedige forsmår Bøgerne, de enfoldige beundrer dem, de kloge elsker dem.

7. Over Døren til Studereværelset:
Lykkeligere Diogenes i Tønden, end Dionysius på Tronen.

8. I Sovekammeret:
Stå op I døde og kom til Dommen.

9. Over Døren i Audiensstuen:
Gak ind, tal lidet om dig selv, ilde om ingen, vel om alle, helst om Gud.

10. Indvendig over samme Dør:
Du er indladt, for at du skal gå ud igen; Timen iler. Hvad du gør, gør det snart, thi Tiden har Vinger.

11. I Porten over den daglige Stuedør:
Hvad jeg mener, vil jeg hellere vise end sige.
Jeg er Tjener for hver Mand, at jeg kan vinde des flere.

12. Indvendig over samme Dør:
De bedste Venner er ofte de værste Fjender af Tid og Sundhed.
Bliv til 9, du est min Ven; til 10, det kan gå hen, men til 11, est du min Fjende; til 12 min Bøddel; til 1 min Død.

13. På en anden Dør i samme Stue:
Jeg vil hellere have det nødvendige end det overflødige.

14. Over Jomfruens Kammerdør:
Jomfruen er som Kundskabens Træ, nok se, men ikke røre.
Hvo der har hvide Katte i Huset, skal ej byde Skindere til Gæst.

15. Over Kælderdøren:
Som man drikker, så sveder man.

16. Over Køkkendøren:
Mennesket lever ikke af Brød alene.
Den Fugl bliver sjælden fed, som har mange Unger.

17. Over Indgangen fra Gården til Storstuen:
Med Vilje har jeg ikke bortsendt nogen sørgmodig.

18. Med store sorte Bogstaver på Køkkenvæggen:
Ny Tyende har Nål i Rumpen, gamle har Torne i Fødderne.
Nye Koste fejer bedst; gammel i Gårde, sen i Vendingen.

Næppe noget andet i Morten Reenbergs Levned giver et bedre Billede af Manden end disse Indskrifter.

En så dygtig Mand var der imidlertid Brug for i større Embeder. 1708 fik han tilbudt Stillingen som Holmens Provst. Men han afslog den på sin egen Vis: »Jeg har prøvet at være Ildprovst (i Krigen), jeg har prøvet at være Landprovst (på Møn); jeg vil ikke prøve at være Vandprovst (Holmen).

Han fik dog ikke Lov til at blive på Møn. Uden Ansøgning udnævnte Kongen ham 1709 til Sognepræst ved Hellig Gejstes Menighed i København.

Ved Afskeden var der stor Sorg på begge Sider. Menigheden elskede ham for hans mandige Optræden og aldrig

svigtende Slagfærdighed. — Guds Ord havde han forkyndt rent og purt. Men ikke alene Guds-Riget forstod han sig på. Han stillede alle sine Kræfter i Folkets Tjeneste og udrettede her store Ting. — En sand luthersk Præst. —

Litteratur:
F. Bojsen: Af Møns Historie VII. 1923.
Kirkehistoriske Samlinger 3. R. III: Morten Reenbergs Levned.
Kirkehistoriske Samlinger 4. R. II: Af Morten Reenbergs Brevveksling.
Kirkehistoriske Samlinger 5. R. I: Udvalg af Morten Reenbergs Brevbog.

Poul Jørgensen, født 1920, Student fra Odense Kathedralskole 1939, stud. teol., Højskolelærer Rønshoved 1942. Medlem af Studenterrådet ved Københavns Universitet 1941—43. Har skrevet en Del Artikler om historiske og kirkelige Spørgsmål.

UNDER KRIG OG BESÆTTELSE

Med Tilladelse fra Forfatteren Jørgen Falk Rønnes Arvinger optrykker vi nedenstaaende Kapitel af en Bog om Præsten Bone Falck Rønne i Lyngby (d. 1832).

Det var som sagt i 1802, at Bone Falck blev Sognepræst i Kongens Lyngby altsaa i de for Danmark saa mærkværdige Aar med Slaget paa Københavns Red, med Landboreformerne og de vaklende Pengeforhold, en Tid hvor alt var usikkert, men hvor der ogsaa fandtes ikke liden Begejstring og Tro paa Fremtiden; hvor gammelt og nyt mødtes — oftest i Kamp.

Dette mærkedes vel særligt i Kongens Lyngby, der laa Hovedstaden saa nær. Det var de rige Københavneres kæreste Opholdssted; baade i selve Byen, ved Frederiksdal som i Taarbæk byggedes det ene Lyststed ved Siden af det andet. I de 37 Aar, Rønne var Sognepræst i Lyngby, forøgedes Indbyggernes Antal fra 1980 til 2719. Masser af Københavnere valfartede Sommeren igennem til Sorgenfri Slotspark, til Ørholm og Frederiksdal for ikke at tale om Dyrehaven; der var neppe et Sogn med saa mange Kroer og Beværtninger som Lyngby-Taarbæk, ej heller noget med saa mange Tiggere og løse Existenser. Dertil kom, at der netop da opstod eller forefandtes adskillige industrielle Virksomheder i Sognet: Strandmøllen, Ørholm, Nymølle og

Malet af J. H. Cöning — Stik af O. H. von Lode.

Morten Reenberg.

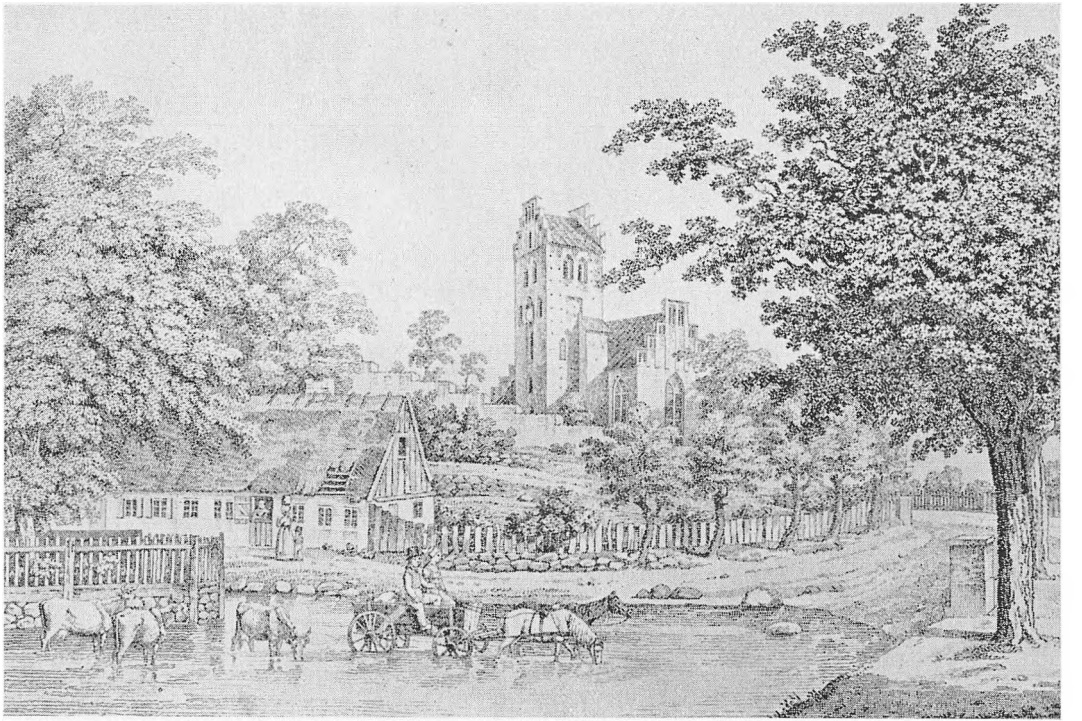

H. G. F. Holm. Stik.

Hovedgaden i Lyngby nord for Kirken 1826.

Fileværket paa Raadvad med deres Fabriksarbejdere, som sammen med Taarbæk Fiskere og Lyngby Bønder gav Sognet et broget Præg.

Her var i Sandhed noget at tage fat i.

Og Rønne tog fat; det havde han med sig hjemme fra, at han aldrig kunde være ledig.

Der var nu Landbruget. Af Præstegaarden drev han selv 36 Tdr. Land og drev det som Forsøgsgaard og Mønsterbrug for andre Bønder, og hvad har han ikke skrevet og talt om denne Sag, der syntes ham — og var — saa viglig for det arme Fædrelands Trivsel. Han var Medlem af Landhusholdningsselskabets Agerdyrkningskommission og var Raadgiver og Vejleder for mangfoldige, han skrev om Bier, som han syslede med i sin Have, »om Fodertrang«, »Kan Agerdyrkning føde sin Mand?« »Om Agerkaal«, »Nogle Aarsager, hvorfor Forbedringen i Agerbruget gaar saa langsomt«, om »den tykke Udsæd«, om Kartoflen, om Markfred, om at lade Kalve patte deres Mødre, om Brand i Sæden, om Berberisse, Vexeldrift, toradet Byg, om Sommerplukning af Gæssene, han arrangerede Præmiepløjning paa Præstegaardens Mark, indførte engelske Jernplove til to Heste i Stedet for den gamle danske, der maatte have fire Heste for, og han havde unge, opvakte Mennesker til Oplæring paa Mark og i Stald paa Landhusholdningsselskabets Foranstaltning, han indførte Rensemaskiner med meget mere og nød stor Anseelse herfor.

Og dog var dette Arbejde lidet i Sammenligning med, hvad han kastede sig over paa andre Felter.

Det var Skolevæsnet.

Han fik oprettet to nye Skoler i Sognet og besøgte dem tit til stor Glæde for Børnene, som han havde et eget Greb paa at tiltale, han satte Præmier ud, han roste og dadlede, var kort sagt med i Skolens daglige Arbejde med Liv og

Sjæl. Men ikke nok dermed. Der fandtes blandt Fabriksarbejderne mangfoldige stakkels fattige Børn særlig fra svenske eller tyske Familier, som arbejdede paa Fabrikken og voxede op i tyk Uvidenhed og Usædelighed, dem gjaldt det særligt at komme til Hjælp, og dette maatte med den daværende Skoleordning ske ad Frivillighedens Vej. Fattigomsorgen krævede allerede stor Offervillighed af Beboerne, men alligevel lykkedes det ham at faa oprettet en Arbejdsskole, hvor saadanne fattige Piger og Drenge lærte at strikke, karte, spinde og sy. Han fik Hjælp af sin Huslærer, men maatte selv undervise og hjælpe til at holde Orden. Senere udvidedes denne Dagskole med en Aftenskole, hvor der ogsaa undervistes i Religion og andre Fag, og den samlede Vinteren igennem ca. 70 Elever og om Sommeren ca. 25.

Den maa jo have optaget en stor Del af hans Tid, men den gav ogsaa stor Glæde.

Værst var det med Fattigforsorgen.

Der var en Masse Fattige og existensløse i Sognet, skulde Opgaven løses nogenlunde tilfredsstillende, maatte der indkomme rigelige Gaver, og det kom der, men han blev heller aldrig træt af at tigge til sine Fattige. Sognet blev delt i tretten Distrikter og sammen med femten »af de hæderværdigste Mænd« tog han frimodigt Arbejdet op saaledes, at han fik Hædernavnet »De Fattiges Ven«.

Han glædede sig over den store Offervillighed, men klager stundom over, at Regnskabsvæsnet og hele Ordningen sammen med de utallige Besøg aldeles optog hans Tid 2—3 Maaneder af Aaret.

Naar der nu til alt dette: Marken, Haven, Skolen og Fattigvæsnet kom Kirken og de kirkelige Handlinger, Confirmanderne og Hjemmet, saa forstaar enhver, at hver Time fra han stod op Klokken sex om Morgenen, indtil

han gik i Seng ved Midnat var optaget; og dog fik han Tid til at være en ret Fader for sine Børn og besøge sine mange Venner.

Sit Præsteideal har han paa en Maade opstillet i en Ligtale, han holdt over sin Nabopræst og Ven: Provst Høegh, naar han i denne siger: »at være de Syges Trøster, Enkers Værge, Faderløses Fader, de fattiges Talsmand, en stadig opmuntrer for Lærerne og Børnene, Bondens Læremester og det almenes oprigtige Ven, altid stemt for den blideste Menneskekærlighed og Omhu for det elskede Fædreland«.

Og dette Ideal kom han i disse første Lyngbyaar meget nær.

Sin Kirketjeneste passede han med Omhu.

Biskop Balle skrev om ham 1805:

»Sogne Præsten Hr. Rønne prædikede over Ps. 119, et opbyggeligt, tydeligt, opvækkende og lærerigt Foredrag. Han cathechiserer fortrinligen godt og messer skikkeligt«. Almindeligt ansaaes han for en meget veltalende Prædikant, hvad ogsaa hans Prædikensamlinger bærer Vidnesbyrd om, selv om vor Tid ikke kan være blind for adskillig Svulst og tom Ordrigdom; men det hørte nu Tiden til.

Bedst lærer vi dog Manden selv at kende gennem det, som skete 1807.

Tunge Skyer havde alt længe hængt over Danmark. Nu brød det løs. Den 15. August stillede England os et Ultimatum: Krig eller Forbund og, om dette sidste blev antaget, da Udlevering af Flaaden, for at den ikke skulde blive brugt af Englands Fjender.

Ude i Sundet laa en mægtig engelsk Flaade; i ængstelig Spænding strømmede Folk til Stranden og betragtede den med bange Blikke; hvad skulde det dog blive til?

Samme Dag kom Udløsning af Spændingen: København havde lukket sine Porte og valgt Krigen.

Allerede Dagen efter gik Englænderne i Land ved Vedbæk. Der blev sendt 600 Mand imod dem med bestemt Ordre til ikke at gaa længere frem end til Lyngby og under ingen Omstændigheder løsne det første Skud. I Lyngby saa man dem komme og saa dem ogsaa stikke af, det gjorde ikke Sindene lysere.

Snart var Englænderne der, Fjenden midt i den skrækslagne Befolkning. De opførte sig nu imidlertid meget ordentligt og medførte en Proklamation fra den Øverstbefalende:

»Alle Levnedsmidler, der bringes til Salg, skal betales med en bestemt, billig Pris; men da en bestandig Levering af Levnedsmidler, Furage, Brænde og Vogne er nødvendig for alle Armeer, saa maa Rekvisitioner drives igennem. Det vil derfor være en stor Lettelse for Beboerne og spare baade Tid og Ubehageligheder, hvis der paa hvert Sted findes Embedsmænd, til hvilke Rekvisitionerne kan rettes, og af hvem Betalingen kan bestemmes og likvideres.

Naar saadanne Personer bliver udnævnte og opfylder deres Pligt, skal de blive respekterede — — —«

I Københavns Amt var der imidlertid ingen Embedsmænd paa Landet; de var tyede ind bag Københavns Volde, hvor de havde deres Kontorer, og Englænderne maatte da enten tage selv, hvor de kunde faa fat paa noget, eller henvende sig med deres Rekvisitioner til andre Personer.

Den 18. August kom en Trop og tog Sorgenfri Slot i Besiddelse, og Anføreren kaldte Rønne til sig og befalede ham at forsyne de engelske Soldater med Levnedsmidler eller ogsaa sørge for at faa dem indkvarterede omkring i

Husene, hvor de kunde blive forplejede, men i sidste Tilfælde kunde han ikke garantere for deres Optræden. Det vilde han derimod, dersom de forblev paa Slottet.

Rønne lovede at skaffe, hvad de skulde have, og gik hjem, men det var jo ingen let Sag paa staaende Fod at fremskaffe saa meget. En stor Del kunde han tage hos sig selv i Præstegaarden, hvor en Del af Høsten var i Hus, andet fik han fra Naboer og Venner mod, at han indestod for Betalingen.

Næste Dag var det lige saa galt, da kom der Befaling om at skaffe Hø og Halm til Afdelingen i Gentofte; kom det forlangte ikke straks, vilde man tage selv hos Bønderne.

Rønne skaffede ogsaa dette; men saaledes kunde det jo ikke blive ved at gaa, hans egne Forraad var snart udtømte.

Han sammenkaldte da til et Møde i Præstegaarden samme Aften, hvor der mødte en Mængde af Omegnens Folk, og Enden paa det blev, at man bemyndigede ham, Grev Schulin paa Frederiksdal og Etatsraad de Coninck paa Dronninggaard til at optræde paa samtlige Beboeres Vegne.

Da Forsamlingen endelig skiltes, holdt de tre Møde Natten igennem for at drøfte Sagen og fordele Forretningerne mellem sig. Grev Schulin overtog Politimyndigheden, saa alle Klager over Englænderne skulde rettes til ham; Etatsraad de Coninck fik Pasvæsnet og Brevveksling med den fjendtlige Overkommando, medens Rønne paatog sig Leverancer, Ægtkørsler o. s. v. kort sagt alt det praktiske og alle herunder hørende Regnskaber — et forfærdelig brydsomt Arbejde.

Han gik ene i den store Præstegaard, Kone og Børn havde han straks sendt til Moderen i Frederiksborg, og han gik endda i Spænding, eftersom hans Hustru hver Dag kunde vente sin Nedkomst.

Da Bombardementet paa København var paa sit højeste, den 5. Septbr., nedkom hun med en lille Pige; men det fik Faderen ikke at vide før flere Dage efter.

Det var svære Tider. Mange Folk var flygtet til Skovene under Jammer og Hyl, Huse stod tomme, Kreaturer strejfede om paa Markerne, overalt Fjender, der Dag for Dag rykkede nærmere mod København, og saa endelig Bombardementet og den brændende By, hvorfra Ildskæret lyste ud over Dyrehavens Trækroner — men der var ingen Tid til hverken at sørge eller sukke, hvert Minut var optaget, Gaarden altid fuld af Vogne, Soldater og Bønder, evigt Vrøvl og Løben fra Sted til Sted og om Natten Regnskaber og Raadslagninger til den lyse Morgen.

Ofte var Officererne, med hvem Forhandling faldt svært, fordi Rønne den Gang ikke kunde tale Engelsk men kun Tysk, hovne og brutale, men han havde en egen kvik Maade at tumle dem paa, som for det meste slog til; i hvert Fald led han aldrig Overlast.

De tre omtalte Herrer var straks enige om, for det første at henvende sig til den engelske Hærs Øverstbefalende General Cathcard, som boede paa Hellerupgaard. Rønne var saa optaget, at han ikke kunde følge med, men Generalen modtog de to andre meget høfligt og beordrede i en Skrivelse de tre Mænd til som »Kommissærer« at overtage midlertidigt Politiopsyn og Civiladministrationen i de besatte Distrikter.

For det andet henvendte de sig i et Brev, som jo maatte gaa gennem General Cathcard, til General Peymann, der havde Overkommandoen i København under Kronprinsens Fraværelse, og fortalte ham om Tilstanden samt bad ham sørge for, at de rette Øvrighedspersoner vendte tilbage til deres Post.

Peymann svarede dem ikke men sendte en meget taabelig Skrivelse til den engelske General, hvori han truede de tre Herrer med strængeste Straf.

Disse lod sig imidlertid ikke skræmme men sled tappert i det. Der blev holdt glimrende Justits. Grev Schulin fik mange Gange voldelig Adfærd fra Englændernes Side straffet, saaledes blev fx. to Soldater skudt for Voldtægt, og Befolkningen begyndte at føle sig tryg. Rønne sled i det med de evindelige Rekvisitioner. Ofte mødte Eskorter paa 50—60 Mand op i Præstegaarden, og da man i Begyndelsen maatte hente Havren paa Marken og i en Fart faa den tærsket, betød det, at Soldaterne maatte vente, og Rønne maatte give dem Mad.

Han fik da efterhaanden Leverancerne organiserede; der oprettedes Magasiner i Lyngby og Jægersborg samt et Slagteri, hvor Englænderne kunde hente Kødet o. s. v., men selv maatte han være baade her og dér og alle Steder, og alt Regnskabsvæsnet hvilede paa ham. Til sidst var han saa træt, at han ikke kunde falde i Søvn de faa Timer, der var ham forundt til Hvile.

Saa kom Overgivelsen af København og Flaaden, nogle af de tungeste Dage Danmark har oplevet, tunge og svære ogsaa for de Mænd, hvis strænge Arbejde dermed var sluttet.

Dog Dagene derefter skulde blive endnu sværere for dem.

Saa snart Kronprinsen efter Kapitulationen var kommet tilbage til København, blev de tre Kommissionsmedlemmer angivet som Majestætsforbrydere.

Hvorledes stod det nu i denne svære Tid til i det lille Enkehjem i Frederiksborg, hvor Moderen saa pludselig havde faaet Indkvartering af en højt frugtsommelig Kone og hendes store Børneflok? Jaf det kan vi kun tænke os til.

Smaat med Plads har der i hvert Fald været, og den Forventningens Angst, som greb Danmark, har jo ogsaa holdt sit Indtog her saa meget stærkere som Krigsskuepladsen netop var Lyngby og al Forbindelse dermed afbrudt af Fjenden. De har vel kunnet høre Englændernes Kanoner og se Ildskæret af den brændende Hovedstad, og allehaande Rygter er kommet flyvende og har gjort Hjerterne tunge. Det staar maaske ogsaa i Forbindelse hermed, at den lille Pige netop kom til Verden, da Bombardementet var paa sit højeste. Sandelig Bolette Lumholtz fik Brug for sit Valgsprog: »Frygt ikke! tro ikkun«.

Lidt efter lidt kom der dog ogsaa Husvalelse. Rygtet, som flyver allevegne ogsaa over Spærringslinier, begyndte at fortælle om hine tre Mænd, som ved deres opofrende Arbejde havde holdt de værste Ulykker borte fra Befolkningen, og særlig nævnedes Rønne med Hæder, og hans Navn blev velsignet af alle.

»Havde vi ikke haft Præsten i Lyngby,« lød det atter og atter, naar Folk fortalte om de begivenhedsrige Dage, »saa havde det set galt ud; men han klarede det for os alle.«

Naturligvis var det skønt at høre for dem i Frederiksborg, det hjalp over mange Sorger og mange Savn.

Men det skulde snart blive anderledes.

Engelskmanden drog vel bort, men Flaaden var tabt, København ødelagt, Riget rystet i sin Grundvold, alt saa trist og haabløst ud, og som det plejer at gaa, naar Ulykken rammer, begyndte man at skyde Skylden paa den og den; det er, som om man i onde Tider altid maa finde en Syndebuk at lade sit Nag gaa ud over. Det gik ud over General Peymann og andre, det gik ogsaa ud over de tre Kommissærer i Lyngby, og Stemningen slog om, Lovtalerne blev til Insinuationer og onde Rygter, man ymtede om, at de havde været i Fjendens Sold og meget andet,

og da det saa kom ud, at de var anklagede for Majestætsforbrydelse, fik de onde Tunger rigtig travlt, og deres Tale naaede hurtigt det lille Hjem i Frederiksborg.

En Dag forlød det med Bestemthed, at Rønne var fængslet, og en Aften kom det Rygte, at han var dømt ved Højesteret og skulde miste Livet ved Halshugning, og hans Krop lægges paa Hjul og Stejle.

Hvormegen Lid hans gamle Moder satte til Rygterne, ved vi ikke, men det forstod hun, at det tungeste, der kan times en ærekær og pligtopfyldende Mand, nu var over hans Hoved, og at han trængte til Hjælp. Hans Hustru kunde ikke komme; saa maatte det være hans Moder, og en Morgen tidlig begav den gamle Kone sig afsted til Lyngby.

Nu synes vi, som kommer raskt afsted, maaske at der ikke er farlig langt fra Frederiksborg til Lyngby, kun fire smaa Mil; men fire Mil var lange den Gang, da Vejene var daarlige Sandveje med dybe Hjulspor, da Befordringsmidlet gerne var en stiv, raslende Pindevogn med et Par smaa tottede, magre Heste for. Hun kom op at age med en Bonde til Blousterød; men derfra gik hun paa sin Fod, og hun var dog over halvfjerds Aar.

Først hen paa Eftermiddagen kom hun til Lyngby Præstegaard; den laa som uddøet, Porte stod aabne, Halm og Rusk laa i Gaarden, Havelaagen var revet af, hun saa alt med et eneste Blik, kunde knap kende dette Hjem, der ellers lyste af Orden og Renlighed, og hendes Hjerte sank i Livet: saa var Sønnen vel alligevel, som Rygtet sagde, fængslet og ført til København; dog! da hun hun kom ind i hans Studereværelse sad han dér ved det store Bord travlt optaget af at registrere alle de Regnskaber og Papirer, som i de travle Dage havde hobet sig op, bistaaet af den unge Coninck.

Da Moderen kom ind, rejste han sig, og med Udraabet »Moder!« tog han hende i sin Favn.

Det er en kort Beskrivelse af dette Møde men mere veltalende end mange Ord. Hun blev hos ham i fjorten Dage.

Næste Dag ved Aftenstid kom en Vogn med fire Heste for ind i Præstegaarden. Det var Kammerherre, Stiftamtmand Hauch og Auditør Aagesen, som var udnævnte til at undersøge denne Sag. De forlangte alle Papirer udleverede. Kammerherren havde tidligere tilskrevet Rønne et meget forbindtligt Brev og takket ham varmt for hans Arbejde og den Frelse, han havde skaffet Amtet; nu var han blevet ængstelig og udtalte sin store Frygt for Sagens Forløb. Rønne forsikrede ham, at han med Glæde imødesaa Undersøgelsen.

Nogle Dage efter begyndte Forhørene. Underligt nok blev der kun rejst Sag mod de tre »Kommissærer« fra Lyngby, skønt adskillige andre havde taget Exempel efter dem, saaledes Provst Hammond i Brøndby, ja endogsaa Amtmand Arctander i Frederiksborg, hvorom Regeringen var vel vidende. Aabenbart var det ikke Sagen men Personen, man vilde tillivs.

Allerede inden Sagen kom for Domstolene, havde Rønne ladet trykke en Redegørelse.

Nu begyndte Forhørene. Da disse for de tres Vedkommende stemte ganske overens, og der ved Breve m. m. endogsaa konstateredes deres patriotiske Sindelag og redelige Hensigter, saa at ingen Anklage derpaa kunde bygges, gav Aagesen sig til at afhøre Befolkningen; Mand efter Mand blev indkaldt, og deres Forklaringer fylder over 1000 Sider.

Ud af dette fik Aagesen lavet en Anklage, der gik ud paa, at de tre syntes at have tjent i Egenskab af engelsk

Feltkommissariat og ikke havde varetaget deres Forretninger med tilbørlig Orden.

Der blev nu nedsat en Kommissionsdomstol. Forsvarer blev ikke beskikket, men den offentlige Anklager paastod dem dømte som Majestætsforbrydere til Fortabelse af Ære, Liv og Gods.

Det var en strid Vind, som blæste Rønne imod, den peb ind ad hvert Nøglehul. Gamle Venner svigtede, Eftersnakkere havde travlt, selv en Mand som Politimester Nielsen skammede sig ikke ved at gaa Kommissionen tilhaande og erklære, at han altid havde misbilliget Rønnes Forehavende, skønt den førte Protokol viste lige det modsatte.

I rigt Maal erfarede Rønne, hvad Kingo havde erfaret:

»Ak Yndest og Gunst,
Du hastig opkomne og faldende Dunst,
Oppustende Gøgler, henviftende Vind,
med Tusinde Øjne Du dog løber blind;
hvad est Du, naar man Dig ved Solen har set?
Forfængelighed!

Det som især gjorde Folk rasende var, at Rønne i sin Redegørelse havde rost Englændernes Mandstugt. Han gentog imidlertid denne Ros, »thi« — sagde han — »det er sandt«.

Det var strænge Dage for alle, men mon de dog ikke var strængest for Moderhjertet, ved hvilket denne Søn havde hvilet saa trygt! Sikkert har hun mangen en Gang tænkt paa Ordene: »Ogsaa Dit Hjerte skal et Sværd gennemstinge«; dog! hun stod fast, urokkelig, der »kom ikke en Taare i hendes Øje og ikke en Klage over hendes Læber, thi hun vidste saa bestemt, at alle Ting tjener dem tilgode, som elsker Gud«, og den Planke slap hun ikke, hvor

højt saa end Bølgerne gik; baade hun og Sønnen var ved godt Mod, og kunde det en liden Stund knibe, vidste de, hvor de skulde gaa hen og faa det oprettet.

Endelig faldt Dommen den 19. Oktober 1808, altsaa et helt Aar efter. Den var meget omstændelig og gik ind paa alle Punkter. Præmisserne er nærmest en Lovtale over de tre Mænds Færd. Grev Schulin blev idømt en Bøde paa 100 Rdl. for et Brev, han havde skrevet til General Peymann, og i Forening skulde de bære Sagens Omkostninger, men iøvrigt frifandt Dommen dem pure.

Aaret efter blev Dommen stadfæstet af Højesteret; og deres tapre Forsvarer Etatsraad Schønheyder offentliggjorde den med en Fortale, som havde baade Næb og Kløer, hvori han priser den Aand og den Kraft, hvormed de har handlet som fædrelandskærlige Mænd.

Saaledes fik denne Sag et godt Forløb, men slige strenge Tider gaar ikke sporløst hen over en Mand, og de har jo ogsaa nok sat deres dybe Spor i Rønnes Sind og bidraget til at modne ham til hans egentlige Kald.

DANSKE HOFPRÆSTER

Af Professor, Dr. theol. *P. G. Lindhardt.*

II

Gejstligheden var meget ivrig for den kongelige enevælde, dels fandt man den begrundet i bibelen, især i fortællingerne om hvordan Israel fik konger af Guds nåde, dels og navnlig mente man, at det vilde lette adelens tryk på kirken, hvis dens privilegier blev afskaffet. Det blev nu til dels en skuffelse Ganske vist bragte det fordele, at præsteskabet nu hurtigt blev en kgl. embedsstand, med kgl. udnævnelse, men det medførte unægtelig også, at mange gejstligheden aldeles uvedkommende pligter blev væltet over på den, bl. a. regnskabet med forbrugsskatten; og de adelige herrer kom man ikke af med. For at få penge til at betale svenskekrigene med, begyndte staten at sælge patronatsretten til kirkerne, forresten ikke blot til adelige, og dermed kom præsteskabet i afhængighed af tit ganske uværdige patroner, som solgte embederne og stillede vanærende betingelser. Selve Griffenfeldt var af dem, som lod sig rundeligt »gratificere« ved præsteudnævnelser, og et forsøg fra hofpræsten *Hans Leth* på at få oprettet en særlig kirkelig overbestyrelse, svarende til de andre regeringskollegier under enevælden, mislykkedes;

meningen var den, at en kirkelig kommission skulde indstille til kgl. udnævnelse, og ikke Griffenfeldt.

Hofpræsteembedet bevarede sin betydning efter enevælden; konfessionarius og de andre hofpræster havde sæde i mange betydningsfulde kommissioner, bl. a dem, som skabte de nye kirkelige håndbøger: Ritualet, Alterbogen og den såkaldte Kingos salmebog i de sidste to årtier af det 17. årh. Hofmenigheden var jo ikke stor, der blev tid til andre ting også, og nærheden af den enevældige monark gav en initiativrig hofgejstlig mange muligheder. Da Danmark i 1705 optog en mission blandt hedninger, og således på dette område blev foregangslandet og bevarede denne stilling længe, var kongens tyske hofpræst, *Frantz Lütkens*, måske hovedmanden for foretagendet. Kongens sindsstemning var indstillet på bod og gode gerninger, efter at hans elskerinde var død en smertefuld død i barselseng under samvittighedskvaler; en tilrejsende kosmopolitisk rejsende i religion, Ludolf, havde sået idéen til en ydre mission, og Lütkens førte den ud i livet ved at skaffe to unge, brugbare missionærer fra Tyskland; senere hofpræster fulgte i hans spor ved at arbejde både for den indiske, den grønlandske og lappemissionen i den norske Finmark.

Det har ikke altid været let at være hofpræst under den ældre enevælde. Kongen var jo nu Guds statholder på jorden, et billede af Gud selv, kirkens fosterfader og al magts kilde — dette var ganske efter gejstlighedens hjerte; men samtidig var han et menneske, tit af temmelig tvivlsom kvalitet: »En Orm, omend en kronet Orm«, som biskop Worm sagde, da han salvede Chr. VI. Kroning var der ikke mere tale om. Kronen blev før 1660 sat på kongens hovede af rigsrådet, og det faldt selvfølgelig væk, kun salvingen som et tegn på Guds indvielse blev tilbage.

Chr. V.s privatliv var ikke pletfrit, i smag med alle enevældige kongers forbillede, Louis XIV, anlagde han officiel elskerinde, hvis børn kom i øverste rangklasse. Efter loven burde man udstå offentligt skriftemål i kirken for sådan et forhold, men det var der aldrig tale om. Fred. IV. fortsatte, 2 gange begik han reelt bigami, en forbrydelse, som Danske Lov satte dødsstraf for. Man har med rette betegnet ham som en sexuel kvartalsdranker; når han tog sine ture, var han utilgængelig for fornuft, siden angrede han bittert og forsøgte gennem kristelig aktivitet at gøre godt igen, på den måde opstod en lang række kirkeligt værdifulde institutioner skabt af den frembrydende pietismes mænd, ikke blot missionen, men vajsenhus, skoler osv. I sine sidste år, hvor han var faldet noget til ro, omgav han sig med pietistiske gejstlige, og det var i høj grad med til at fremme den pietistiske bølge i hans efterfølger Chr. VI.s tid. Mange af dem, der nu fik det store ord, var allerede af Fr. IV. anbragt i nøglestillingerne.

Fra sin fader arvede Fred. IV. *Peter Jespersen*, en gæv nordmand, som konfessionarius. Han var ikke bange for at give svar på tiltale. Engang fortælles det, vovede kongen sig ud med en bemærkning om, at *han* jo egentlig var den danske kirkes højeste biskop; nej, sagde hofpræsten, for en biskop skal være en kvindes mand (1. Tim. 3.2)!

Peder Hersleb, som var hans svigersøn og hofpræst i Fred. IV.s sidste år, var af en anden støbning; som biskop viste han sig siden som en usædvanlig myndig mand, men han klager jævnligt over, at det var så vanskeligt at øve virkelig sjælesorg ved hoffet. Ironisk bemærker han i en prædiken: »Man skal heller lade store Herrer giøre en Synd og tie end opirre dem, saa giør man ont værre. Herodes giør dog, hvad han vil, og Johannes maae dantze

i Fængsel: Jo, saa skal han have: han vil være saa næsviis, ligesom der ikke kunde være Folk, der kunde sige Herodes det uden han, ligesom der ingen Hofprædikant havde været uden han. See, saaledes har nu alle blameret Johannes' Gierning. De raisonableste har sagt, det er got at see, at han ikke er skikket til Hofprædikant; han kand være en god Mand nok, men han forstaaer ikke den Prudentiam Ecclesiasticam« (kirkelig klogskab). Og han fortsætter om de store herrer, som altid vil have privilegier: »De give vel større Forargelse end andre, det er vel sandt, men, ja, aber, men, aber, ja, aber nu, hvad er det da? ja, hvad er det? du maa dreye det, hvor du vil, Slutningen bliver dog denne: Guds Ord har ikke med dem at giøre. Der skal nok prædikes for dem, men ikke prædikes noget, som gaar dem an, ingen Sandhed komme dem paa en halv Miil nær, ikke lade sig merke, at man meener *dem*.« Man ser i dette udbrud på prædikestolen et hjertesuk over, at gejstlig »prudence« altid har hindret ham i virkelig at øve sjælesorg overfor de store — og den smule han forsøgte, blev da omgående udlagt som en præstelig intrige, bevidner han selv; for pietister var skriftemålet altid det ømme punkt, meget værre da, når man var hofpræst.

Men da Fred. IV. lå døende på Odense slot, møder vi Hersleb som den erfarne sjælesørger, af de taler han holdt for den døende, af hans egen beretning om hans sidste samtaler med kongen og af samtidige optegnelser har vi et tydeligt billede af den omsorg, hvormed han henvendte sin herres tanker på det hinsidige og hjalp ham gennem syndsbevidstheden og samvittighedskvalerne til en fredelig død. Kongen døde på sin fødselsdag, og denne dag talte Hersleb til ham over ordet: »Bedre er et godt navn end en god salve og dødens dag end ens fødselsdag,« og mens Hersleb lyste velsignelsen, døde kongen ganske stille.

Uforligneligt er denne scene — som så mange andre i vor historie — gengivet af Grundtvig i Roskilde-Rim:

»Paa den samme Dag i Aaret, som til Verden du var baaret,
banked Døden ogsaa paa, bød fra Verden dig at gaa;
men din Gud dig ej forlod, for din Seng hans Tjener stod,
rørt af Aanden, rørt i Sind stædtes Hersleb for dig ind,
Verdens Tant og Verdens Møie stilled han saa klart for Øie,
Tolked Kristnes Haab og Trøst med saa hjemmelig en Røst,
at du tænkte vist med Smerte paa hvergang, da Verdens Tant
Værd i dine Øine vandt, at du sagde i det Hjerte
efter ham og efter hiin vise Drot og Navne din:
Meer end Fødslens Dag at love er den Dag, da vi hensove.«

Hersleb var også nordmand, og dagen efter kongens død blev han biskop i Oslo, hvor han satte sig dybe spor. Nordmænd spillede i det hele en fremtrædende rolle i de større kirkelige embeder i enevældens ældre dage. Til konfessionarius udnævne Chr VI en tredie nordmand (forøvrigt også fra Trøndelagen) *Johan Frawen*. Måske har kongen regnet med, at han var pietist, men i så fald regnede han forkert; da de pietistiske vækkelser kort efter tronskiftet brød ud og delte kirken i et gammeldags-orthodoxt og et moderne pietistisk parti (med flere afskygninger) stillede Frawen sig utvetydigt på det førstes side. Kongen udstedte en forordning med forbud mod at angribe pietisterne på prædikestolene; Frawen førte umiddelbart derefter an i angrebet, han talte om »det itzige hykkelske Verdens Farisæere. Fordum havde de indsneget sig udi alle Collegier; nu vare de i Kongens Hoffer, ret som Edderkoppen i Kongesalen«. Med edderkoppen mentes formodentlig kongens fortrolige rådgiver, grev Stolberg af Wernigerode, som i disse år var kongens kon-

sulent, især i kirkelige sager. Stolberg må have følt sig truffet, for han vedblev at puste til ilden, indtil Frawen blev afsat; det havde måske ikke været nødvendigt — også Chr. VI. følte sig ilde berørt, og da han vilde komme til rette med sin skriftefader, mødte han opposition og en erklæring om, at kongen kunde gøre, som han vilde, Frawen vilde prædike, »som Guds Ord og min Samvittighed kræver det«. Endnu engang fik han lov at prædike for kongen og valgte til text: »Er jeg da blevet Eders fjende, fordi jeg siger Eder sandheden?« Men rent galt blev det, da han i en prædiken over Johannes og Herodes (det klassiske hofpræstemotiv) åbenbart sammenlignede sig selv med døberen og kongen med Herodes. Kongen skrev opbragt: »Confessionarius Frawen har forgangen Søndag holdt en saa utilbørlig Prædiken, at Vi ikke mere kunne eller ville høre ham uden vor Despect. Det synes, han vil opkaste sig til Martyr; men imellem ham og Johannes, og imellem Os og Herodes er, Gud ske Lov! en stor Forskjel.« Afskedigelsen var derefter definitiv, og Frawen forvistes til Helsingør; det skulde dog ikke tages så strengt; da en slægtning af ham ved toldvæsenet i Kbhvn. døde, bad Frawen kongen tilstede en »synder at følge en tolder til jorden«, og dette blev ham tilladt, blot måtte han ikke vise sig ved hoffet. Da Frawen lå for døden 1736, sendte han bud til kongen og bad om tilgivelse; kongens svar er så uhyre karakteristisk i dets selvbevidsthed og ydmyghed: »Vi have for længe siden tilgivet ham hans Forseelse mod Os. Give Gud, at han ret maa afbede den for Ham, og at han maa erholde Tilgivelse af Gud. Vel har han offentlig fornærmet Os; derfor skulde vel ogsaa flere vide det, at han beder Os om Forladelse. Imidlertid antage Vi denne Afbigt og forsikre, at Vi allerede for længe siden have tilgivet ham, førend han har bedt Os derom. Vor Frelser

tilgiver mig daglig saa meget; hvorledes skulde jeg da ikke af Hjertet tilgive min Næste.«

Chr. VI. tog ingen ny Konfessionarius; Stolberg rådede ham fra med den begrundelse, at det var en tåbelig katolsk skik. Men *J. B. Bluhme* fik konfessionarius' indtægt og arbejde, blot ikke titlen. Bluhme har gjort sig højst fortjent her til lands; fra ham udgik stødet til en almueskoleordning, som skulde dække landet med skoler, en i hvert sogn — det gennemførtes kun delvis ved loven af 1739; han stod også bag konfirmationsloven af 1736 og var med i alle pietismens store reformforetagender; men han var ilde lidt. Han gik privat til kongen med forslag til embedsudnævnelser, han gik bagom biskopperne, hvad de ikke kunde fordrage, og hans bagdørspolitik skaffede ham et eftermæle så sort som få andre gejstliges; han blev anset for sjælen i det pietistiske hykleri — og hykleri optræder altid, hvor en åndelig bevægelse får statsstøtte — en grundig undersøgelse vilde dog nok vise, at han ikke var så slem endda.

Til dansk hofpræst udnævntes 1735 *Erik Pontoppidan*, en varmhjertet præst og en lærd i tidens stil, først og fremmest samler. Han samlede på alt, især dog på historiske sager, vor første større kirkehistorie skyldes ham; men også geografiske, geologiske og økonomiske forhold havde hans dybe interesse; hjertet var bundet til pietismen, men forstanden nær beslægtet med oplysningstiden; han er af dem herhjemme, som formidler det 18. årh.s to halvdele og viser enheden, der ligger bag om alle forskelle i pietisme og oplysning.

Oplysningens rette hofpræst var konfessionarius *Bastholm*, kendt fra den berømte gejstlige talekunst (1775), et værk, som fordi man i almindelighed kun læser det sidste kapitel om »gebærderne« har gjort sin forfatter til

nar, men som i virkeligheden er et fremragende arbejde, vidnende om stor kultur, smag og oprigtig fromhed. Sandt er det, at han lægger en uforholdsmæssig vægt på det ydre ved en prædiken, men bogen vil også kun give formelle råd og vejledninger. Af hans initiativ udsprang senere pastoralseminariet, det praktiske supplement til universitetets præsteuddannelse. Bastholm var ingen selvstændig natur; han afspejlede derimod aldeles udmærket tidens skiftende strømninger; som den kultiverede, belæste og begavede forstod han at føle tidens på pulsen og følge med udviklingen. Under oplysningens stigende flod mente han at måtte opgive adskilligt af ældre tiders tro. Kirkens lære udvandedes kraftigt, dens gudstjeneste skulde laves om til et følelsesfuldt mismask, og bibelen måtte beskæres kraftigt for at falde i dannede menneskers smag. Det meste af det gl. testamente duede ikke, og med hensyn til ny testamente måtte man jo antage, at Jesus havde vidst bedre, men at han havde været nødt til at rette sig efter sin samtids fordomme; på samme måde kunde præsterne — ordet præst mindede om offerpræst og skulde udryddes, erstattes med religionslærer eller folkelærer, — godt vedblive at forkynde den gammeldags lære, indtil folk efterhånden blev modne nok til at tage ved det nye. Det var ikke helt uden grund, at der fra radikal side udkom et lille skrift med titlen: »Er det en kristelig lærers pligt at lyve for almuen? Et spørgsmål Dr. Bastholm helliget.«

I Frederik VI.s sidste år og indtil 1854 var *J. P. Mynster* konfessionarius, samtidig med at han var slotspræst og siden Sjællands biskop. Bedst har han befundet sig under Fred. VI. Kongens absolutisme passede bedst til hans eget kirkelige syn, bundet som han var af en gammeldags statskirkelig betragtning, til gavn for hvilken han ikke skyede vold, om det gjordes nødigt. Man hører på indledningen

til hans berømte tale over Fred. VI. i Roskilde Domkirke, at han også selv føler en epoke — hans egen — sluttet: »I Frederik den Siettes Mænd, kaldte af Ham til Eders forskiellige Bestillinger, hvis Ungdoms Forhaabninger, hvis Manddoms Idrætter saa nøie vare sammenflettede med Hans Liv; og I alle, som nu i Sorgens Alvor droge hid ved Kongens sidste Høitid, hvis Aar randt hen under Hans faderlige Herredømme, de Fleste opvoxne, endog fødte inden Grændsen af den Tiid, da Rigets Styrelse var betroet i Hans Haand: her hviler nu vor gamle Konges Liig; her nedruller nu ligesom den sidste Fliig af Forhænget, der adskiller det Forbigangne og det Nærværende, saa at de sexoghalvtredsindstyve Aar, i hvilke Frederik den Siette understøttede sin Kongelige Fader og selv bar Kronen, skulde tælles til henfarne Tider.«

Under liberalismens fremvæxt i Chr. VIII.s tid befandt Mynster sig mindre vel. Grundtvig, som han afskyede, fik nu gennem den nye dronning mere indpas ved hove, og det passede Mynster særdeles dårligt. Selv var han hofmand til det yderste, fornem og værdig, altid taktfuld og sikker i sin optræden. Hans frue yndede ikke at komme på slottet; engang spurgte Chr. VIII., hvorfor man så sjældent havde den glæde et se bispinden; Mynster svarede: Befaler D. M. jeg skal sige, at hun er forkølet? Siden, da Fred. VII. var trådt til, og Mynster kondolerede ham i anledning af faderens død, svarede kongen et eller andet, men sluttede så noget brat: Nå ja, vi ved jo, vi skal allesammen ad helvede til! Mynster replicerede med et buk: Jeg må beundre den resignation, hvormed D. M. finder Dem i Deres skæbne! Mynsters spydighed var frygtet, især snertede han til de grundtvigske, uretfærdigt, men bidende morsomt.

Endnu i det 19. årh.s midte var konfessionarieembedet en

officiel stilling. Mynster blev heftigt angrebet — men forsvarede sig med særdeles gode grunde — fordi han foretog vielsen af den allerede 2 gange fraskilte Fred. VII. og den ikke helt salonfähige Louise Rasmussen, kaldet grevinde Danner. Han gjorde kongen de »alvorligste Forestillinger«, men da intet hjalp, foretrak han selv at tage stødet og foretage vielsen hellere end, at kongen skulde gå til en anden.

Hans efterfølger som biskop og konfessionarius, *Martensen*, måtte døje adskillig offentlig kritik, fordi han ikke havde hindret prinsesse Dagmars (den senere russiske kejserinde) overgang til græsk-katolsk tro, og han beskyldtes enkelte gange for — ved at gå krogveje bagom det ansvarlige ministerium — at øve indflydelse på kongen ved embedsbesættelser.

Siden har den kgl. konfessionarius — der ifl. Chr. V.s reglement bærer samme embedsdragt som Sjællands biskop: en præstekjole af fløjl — været kongefamiliens private præst. Under grundlovens konstitutionelle kongedømme har stillingen ikke længere offentlig betydning. Det er ikke længre et embede for sig, men er sammenknyttet med et præsteembede i Kbhvn. De fire sidste var stiftsprovst *Paulli*, kendt som prædikant og lyriker, *Fenger*, *Hornbeck* og nu *Neiiendam*, disse tre har alle været sognepræster til Holmens kirke og Holmens provster.

HANS CHRISTIAN ØRSTED

Af Statsmeteorolog *Johannes Olsen.*

I

Elektromagnetismens Opdager.

For 125 Aar siden gennemlevede Danmark en trang Tid. Efter Statsbankerotten i 1813 kom der en økonomisk Nedgangsperiode, som varede helt til ind i Trediverne. Fattigdommen var hvert dansk Hjems Gæst. Men medens det i ydre Henseende var utrolig ringe Dage, blomstrede det aandelige Liv, som aldrig før. En Række danske Digtere med Oehlenschläger, Blicher, Grundtvig og Ingemann i Spidsen skabte en dansk Digtningens Guldalder, som senere i sjælden Grad blev Folkelæsning og fik Folket til at forstaa sin Egenart. To af den Tids Mænd fik et Verdensnavn: Hans Christian Ørsted, som viste Verden Forbindelsen mellem Elektricitet og Magnetisme, og dermed lagde Grunden til den Elektricitetens Tidsalder, som vi nu gennemlever, og lidt senere H. C. Andersen, gennem hvis Æventyr Omverdenen fik et langt stærkere Indtryk af dansk Folkesind og dansk Lune, end nogen anden dansk Digter har kunnet give.

Den, der kun kender Ørsted som Elektromagnetismens Opdager, ved dog altfor lidt om, hvad han har udrettet for det danske Folk. Hele Ørsteds Liv bestod i en uegennyttig Stræben efter at bringe sin Tids videnskabelige Resultater ud til Folket, og gennem dette Arbejde og gen-

nem sin Indsats for Oprettelsen af Polyteknisk Læreanstalt, lagde han Grunden til hele den tekniske Undervisning i Danmark, som den i vore Dage ytrer sig gennem talrige tekniske Skoler, gennem Teknologisk Institut og Danmarks tekniske Højskole.

H. C. Ørsted fødtes paa Rudkøbing Apothek i 1777, som ældste Søn af Apotheker Søren Ørsted. Dengang var Rudkøbing kun en lille By med 900 Indbyggere, men Faderen var en driftig Mand, som lod gamle Koner indsamle Lægeurter, der omdannet til Apothekervarer blev sendt til København og andre Købstæder. Søren Ørsted arbejdede Apotheket op, saa han omkring Aar 1800 kunde sælge det med 7000 Rd.s Fortjeneste. I Hjemmet var der meget at gøre og mange Børn, saa Forældrene havde ikke Tid til at tage sig af Hans Christians og den yngre Broder Anders Sandøs Undervisning. De blev saa sendt hen til en tysk Parykmager, hvor de lærte at læse og fik Undervisning i Tysk paa den originale Maade, at Parykmageren læste op af en tysk Bibel, og lod Hans Christian oversætte det til Dansk. Konen, der var dansk, lod Drengene lære en Katekismus, der hed Pontoppidans Forklaring, udenad, og saa nidkær var hun, at hun ikke tillod dem at sige Sankt Peter. De skulde sige S-t Peter, for saadan stod der i Lærebogen. Regning kneb det med, for Parykmageren kunde kun lægge sammen og trække fra. Af en ældre Dreng lærte de imidlertid at gange, og Byens Præst lærte dem at dividere. Reguladetri maatte de lære sig selv ved Hjælp af en gammel Regnebog. Hos Borgmesteren lærte Hans Christian Fransk og Latin hos en gammel Student. Denne uregelrette Undervisning havde utvivlsomt den Betydning, at Drengen lærte at tænke selv, men da Parykmageren ansaa ham for et Geni, fik han høje Tanker om sig selv. »Hvad er det meste, man kan blive?« spurgte han engang.

»Romersk Kejser,« var Svaret. »Det vil jeg altsaa være,« sagde Drengen. »Men det skal man være født til.« »Det er urimeligt, men saa vil jeg være Generalsuperintendent i Lybeck.« »Saa maa man læse meget!« »Det er kun naturligt,« sagde Drengen. Han var en tænksom Dreng. Da de gamle Koner fortalte ham, at hans nyfødte Broder var hentet fra Piledammen, svarede han: »Nej, han er kommet af Moders Liv. Det staar i Bibelen.« Intet Under, at de gamle Koner rystede paa Hovedet og sagde: »Det Barn er altfor klogt. Det bliver ikke gammelt.«

12 Aar gammel blev han Medhjælper paa Apotheket, og fra den Tid stammer hans Interesse for Kemi.

Foraaret 1794 rejste de to Brødre til København for at studere. Samme Efteraar tog de Adgangseksamen til Universitetet med bedste Karakter. Endnu samme Eftermiddag gav de sig til at læse til anden Del, som de bestod med Udmærkelse et halvt Aar efter. Derefter fik de Fribolig paa Ehlers Kollegium, og da de havde Kosten gratis hos en Faster, den rige Madam Møller i Farvergade, kunde de nu klare sig uden Hjælp hjemmefra. H. C. Ørsted forberedte sig til farmaceutisk Eksamen, som han tog med Glans den 20. Maj 1797. En Eksaminator udbrød til Ørsteds Lærer: »Hvilken Kandidat har De dog sendt os. Han ved mere end os alle tilsammen.« 1897 traf Oehlenschläger Brødrene Ørsted hos Madam Møller og giver et glimrende Øjebliksbillede af dem: »Den første Vinter, jeg kendte dem, gik de i lange Kavajer, der næsten naaede dem til Hælene, som Slobrokker. Arm i Arm klamrede de sig til hinanden, saa de næsten lignede et sammenvokset Tvillingpar. Men for alle medstuderende straalede de som en Dobbeltstjerne. Nu besøgte jeg dem ofte paa Ehlers Kollegium. Nu gik der først et Lys op for mig, hvad det vil sige med Anstrængelse at arbejde for Alvor af Kærlighed

til Videnskaben. Som i en dunkel Munkecelle sad Ørstederne alvorlige, tavse og studerede.« Ørsted tog Doktorgraden 1799, men forinden havde han besvaret to af Universitetets Prisopgaver. Og 22 Aar gammel staar han med alle Eksaminer bag sig, vel rustet til at tage sin Livsgerning op.

Det havde været et Ungdomsliv uden store, ydre Oplevelser; men saa meget desto rigere havde hans aandelige Liv udfoldet sig: »At tilbagekalde de salige Timer, hvor Ideerne som Lynglimt gennemkrydser Sjælen og befrugter den til nye Frembringelser, er den sødeste Erindring,« skriver han et Sted. Og hver den, der har prøvet med Tilsidesættelse af alle ydre Hensyn at samle sig helt om en stor Opgave, vil give ham Ret.

Nu gjaldt det for ham at faa Lejlighed til at meddele til andre den aandelige Rigdom, som han selv havde vundet gennem sine Studier. Og han, der kunde være forlegen og ubehjælpsom, naar han stod over for det uvante, blev Fyr og Flamme, naar han skulde tale om, hvad han havde fundet i sin Videnskab. Han elskede at undervise, og hans Maal var at blive Professor i Fysik ved Københavns Universitet. Men foreløbig syntes denne Vej at være lukket for ham. Han følte ogsaa selv, at han trængte til at lære meget mere. Da der i 1801 tilbød sig en Lejlighed til en Udenlandsrejse, tog han med Glæde mod denne Mulighed til at lære Fysiken i andre Lande at kende. Han haabede især at faa nøjere Kendskab til en nyopstaaet Gren af Fysiken, nemlig det mystiske, som hed Elektricitet og Magnetisme.

I vore Dage, hvor vi alle mere eller mindre stifter Bekendtskab med Elektricitetens Muligheder gennem Radio og elektriske Maskiner af enhver Art, er det svært at forestille sig, hvor ringe Kendskabet til Elektriciteten var i

Ørsteds Ungdom. Man gjorde nok elektriske Forsøg, men det var nærmest kun til Underholdning. Man stillede f. Eks. en Dreng paa en Skammel med Glasfødder og lod ham lægge sin Haand paa en Svovlkugle, som man drejede rundt, og morede sig saa over, at Haarene rejste sig paa Drengens Hovede, og over at man kunde trække elektriske Gnister ud af Drengens Næse, fordi Drengen var blevet elektrisk. Men man troede knapt, at det kunde blive andet end Legetøj. Men netop i Aar 1800 havde Volta gjort den store Opdagelse, at man kunde faa Elektricitet frem ved at sammenstille et Element, det vil sige et Glaskar, som indeholdt lidt Syre og to Metalplader, f. Eks. Kobber og Zink. Det gav den samme Virkning som et af vore Lommeelementer. Det mærkelige var nu, at den Elektricitet, som man fik paa denne Maade, havde flere besynderlige Egenskaber. Naar man førte Ledningstraade fra et saadant Batteri ned i Vand, der indeholdt lidt Syre, blev Vanddelene slaaet itu og blev til to forskellige Slags Luft. Den nye Elektricitet kunde altsaa tilsyneladende forvandle Vandet. Den kunde ogsaa faa en Traad til at varme og lyse. En Naturkraft, der saaledes kunde ændre Stoffernes Karakter maatte naturligvis vække Fysikernes Interesse.

Der var i det hele taget Tegn nok, der viste, at en ny Tid var ved at bryde frem for Naturvidenskaben ude i Europa. Nye Ideer prægede Udviklingen baade i Tyskland, Italien, Frankrig og England. I Tyskland havde Romantiken skabt den naturfilosofiske Skole, hvis Tilhængere troede, at hele Naturen var en stor Enhed. Naar vi Mennesker fandt, at der var en stor Forskel paa saadanne Ting som Varme, Lys, Elektricitet og Magnetisme, saa var denne Forskel efter Naturfilosoffernes Mening kun tilsyneladende. Den, der virkelig kunde finde ud af, hvad

det var for Grundkræfter, der regerede Naturen, vilde ogsaa være i Stand til at vise, at der ogsaa var Sammenhæng mellem disse Ting, der ytrede sig saa forskelligt. Den fransk-engelske Videnskab derimod havde en helt anden Indstilling. Den raadspurgte Naturen selv ved at gøre Forsøg og troede slet ikke paa, at Spekulationer alene kunde klare Naturens Gaade. I Korthed sagt, saa vilde Naturfilosofien tage hele Verdensgaaden i een stor Mundfuld, medens den engelsk-franske Skole vilde bygge Kendskabet til Naturen op gennem en Mosaik af Forsøg. Nu 125 Aar efter er det især gennem Rutherfords og vor Landsmands Niels Bohrs epokegørende Arbejder godtgjort, at den Enhed i Naturen, som Naturfilosoferne anede, virkelig eksisterer, men dette Bevis havde ikke været muligt uden Forskernes taalmodige Mosaikarbejde i det svundne Aarhundrede.

Ørsteds Udenlandsrejse varede fra 1801 til 1804. Han besøgte baade Tyskland og Frankrig, og den 25-aarige unge Mand brugte sine Øjne godt. Hos Tyskerne udvikledes hans Fantasi og hos Franskmændene hans Sans for nøjagtige Forsøg. Han finder, at de to Retninger supplerer hinanden fortræffeligt og forsvarer Tyskernes Indstilling overfor Franskmændene og omvendt. Han understreger, at Verden hverken kan undvære den tyske eller den franske Synsmaade. Samtidig studerede han med Iver Forelæsningsteknik. Han skriver: Af Professor Charles (Brintballonens Opfinder) lærte jeg, hvorledes en Forelæsning bør holdes. Hans Fremstilling er kort og klar, og hans Forsøg lykkes altid glimrende, fordi han forud har gennemprøvet alt og intet overlader til Tilfældet.

Da Ørsted kom hjem igen, gik han stærkt ind for den naturfilosofiske Skole, holdt sig heller ikke helt fri for

nogle af dens Fantasterier. Det var derfor ikke helt uberettiget, at han i det hjemlige Lag blev mødt med nogen Skepsis og fik nogen Modvind. Imidlertid var hans Dygtighed saa ubestridelig, at han fik overdraget at holde Forelæsninger i Fysik fra 1804 med en Gage paa 600 Kr. om Aaret og 600 Kr. til Experimenter. To Aar efter blev denne Ansættese omdannet til et ekstraordinært Professorat i Fysik, det første ved Københavns Universitet, bortset fra et Forsøg paa Christian den 6.s Tid. Ørsted blev saaledes Anledningen til, at Fysiken fik en selvstændig Lærestol ved Universitetet. Dette nye Hverv skaffede Ørsted en Mængde Arbejde med Forelæsninger og Udarbejdelse af Lærebøger, men han faar dog Tid til at udsende et Værk om Kemiens Grundsætninger, som udkom baade paa Tysk og Fransk og skabte Ørsted et anset Navn blandt Fagfæller.

Hans Forelæsninger ved Universitetet var saa fortrinlige, at de samlede en stor Skare Tilhørere om ham. Hvad der især gjorde Indtryk var den Begejstring, hvormed han gik op i sit Kald som Lærer. Hans Tro paa Naturvidenskabens folkeopdragende Betydning var saa stærk, at han fra 1815 frivilligt paatog sig at holde en Forelæsning hver Maaned om Fysikens og Kemiens nyeste Fremskridt og fortsatte dermed gennem 30 Aar.

Imidlertid glemte han i al Travlheden ikke sin Yndlingstanke om Enheden i Naturen. Han mente, at alt det, vi ser ske i Verden uden om os, maatte kunne henføres til de to Grundkræfter, som ytrer sig i den positive og den negative Elektricitet: Tiltrækningen mellem de uensartede og Frastødningen mellem ensartede. Ud fra dette Synspunkt havde han længe anet, at der maatte være en Forbindelse mellem Elektriciteten og Magnetismen. Men

hvilken? Det var dette Spørgsmaal, som interesserede baade Ørsted og alle begavede Fysikere paa hans Tid. Man var klar over, at Elektriciteten maatte kunne frembringe en magnetisk Virkning, men hvordan? Om Magnetnaalen vidste man, at den drejede sig hen i en bestemt Retning, nemlig omtrent Nord—Syd, naar den kunde dreje sig frit. Kunde man ikke tvinge det galvaniske Element til at vise lignende Egenskaber? Man forsøgte paa alle Maader. Man prøvede f. Eks. at hænge et Element op frit drejeligt om en tynd Traad, og haabede saa, at det vilde dreje sig hen i en bestemt Retning, men alt forgæves.

Der var en Tanke, som efterhaanden havde vokset sig stærkere og stærkere i Ørsteds Sind. Det var denne: Naar man forbinder et Elements Poler med en tynd Ledningstraad, begynder denne at gløde og sender altsaa Lys og Varme ud til alle Sider i Rummet uden om Traaden. Var det nu ikke tænkeligt, at der paa samme Maade kunde straale magnetisk Kraft ud i Rummet, som var i Stand til at paavirke en Kompasnaal i Nærheden?

En Dag i April 1820, da han forberedte nogle Forsøg til en Forelæsning over Elektricitet og Magnetisme, blev Tanken saa stærk, at han besluttede at prøve den, men af tilfældige Grunde blev det ikke til noget før Forelæsningen. Midt under denne, da Ørsted udviklede sine Synspunkter for Tilhørerne, blev han saa sikker paa Tankens Rigtighed, at han tilbød at vise Forsøget straks. Som sagt saa gjort. Et stort Batteris Poler forbindes med en Traad. Strømmen er saa stærk, at Traaden giver sig til at gløde. Ørsted fører Traaden hen over en Kompasnaal i Nærheden, og det ufattelige sker. I Lyset af den glødende Traad ser man Naalen bevæge sig. Det er dog ikke sikkert, at Tilhørerne forstod, at der i dette Øjeblik indledtes en ny Epoke i Elektricitetens Historie. Thi ved dette

første Forsøg syntes Magnetnaalens Bevægelser at være noget præget af Tilfældighed, saa det ikke var muligt at udlede nogen bestemt Lov paa staaende Fod.

Der hengik tre Maaneder, før Ørsted genoptog sit Forsøg med Magnetnaalen. Han siger selv derom, at vel var han travlt optaget, men alligevel forstaar han ikke helt selv denne Udsættelse, som maaske skyldes en Trang til at udnytte sin sparsomme Fritid til at fordybe sig i Tankens Rige.

Juni 1820 tog han fat paa Undersøgelsen igen, og nu gennemfører han Undersøgelsen saa grundigt, at han den 20. Juli kan udsende sit berømte latinske Brev, hvori han paa faa Sider gør Rede for sin berømte Opdagelse i alle Enkeltheder, saa andre Forskere i det følgende Aar ikke kunde gøre væsentlige Tilføjelser, hvad selve Grundforsøgene angik.

Rygtet om Ørsteds Opdagelse fo'r som en Løbeild ud over hele Europa. Da nu Gaaden var løst, forstod alle, hvorfor den saa længe havde unddraget sig Opdagelsen. Det mærkelige var jo, at Strømmen slet ikke gik gennem den Magnetnaal, som den fik til at slaa ud. Der skete det besynderlige, at det var det tomme Rum uden om den strømførende Traad, der ligesom blev magnetisk levende, saa Magnetnaalen, der var et godt Stykke fra Traaden, maatte følge Paavirkningen og slaa ud. Det lyder jo i første Øjeblik som Hekseri, og det var genialt, at Ørsted alligevel turde tro, at Virkningen kunde være af denne Art.

Hele Europa blev grebet af en sand elektromagnetisk Raptus. Forskerne afbrød de Forsøg, de var i Gang med, for at gøre Ørsteds Forsøg efter og om muligt føje nye Opdagelser til. I det følgende Aar udkom der over 50 Afhandlinger om Elektromagnetismen, men kun enkelte Forskere kunde føje noget virkeligt nyt til Ørsteds Op-

dagelse. Blandt disse enkelte maa især Ampère fremhæves. Han hørte om Ørsteds Opdagelse den 11. Sept. 1820 og allerede 18. Sept. forelagde han i det franske Akademi en Afhandling, hvori han almindeliggjorde Ørsteds Opdagelse ved at vise, at ogsaa elektriske Strømme havde magnetisk Virkning paa hinanden, og Ampère demonstrerede denne Virkning ved sindrige Apparater. Han maa have arbejdet Dag og Nat, og Eksemplet viser tydeligt, hvor stærkt Ørsteds Opdagelse havde grebet Sindene.

Rundt om i Landene kappedes man om at hædre Ørsted. Han blev Medlem af Videnskabernes Selskab i London, Edingburgh og München, og den tyske Tidsskriftsudgiver Schweiger begyndte en ny Serie af sit Tidsskrift med den Motivering, at Ørsteds Opdagelse indledede en ny Tidsalder i Fysikens Historie.

Opdagelsen fik iøvrigt et pudsigt Efterspil. I 1802 havde Napoleon udsat en Pris paa 60,000 Francs for en epokegørende Opdagelse indenfor Elektricitetslæren. Ørsted havde i sin Tid konkurreret til denne Pris paa Vennen Ritters Vegne, som i 1803 mente at have vist Forbindelse mellem Elektricitet og Magnetisme. Den Gang viste det sig, at Ritters Meddelelse var forhastet, og han fik ikke Prisen. Nu søgte Ørsted den i 1820 paa egne Vegne. Men da han skulde have Prisen, viste det sig, at den ikke mere eksisterede. Den var forsvundet med Napoleon.

Den praktiske Betydning af Ørsteds Opdagelse viste sig allerede i Løbet af det næste Tiaar. Man kunde nu konstruere lette og billige Maaleapparater for den elektriske Strøm, som lettede Udforskningen af Strømmens Egenskaber meget. I samme Tidsrum blev Elektromagneten opfundet og 1832 kom den første elektriske Telegraf, som helt var baseret paa Ørsteds Opdagelse. I 1831 opdagede Faraday, at ligesom en elektrisk Strøm kunde danne Mag-

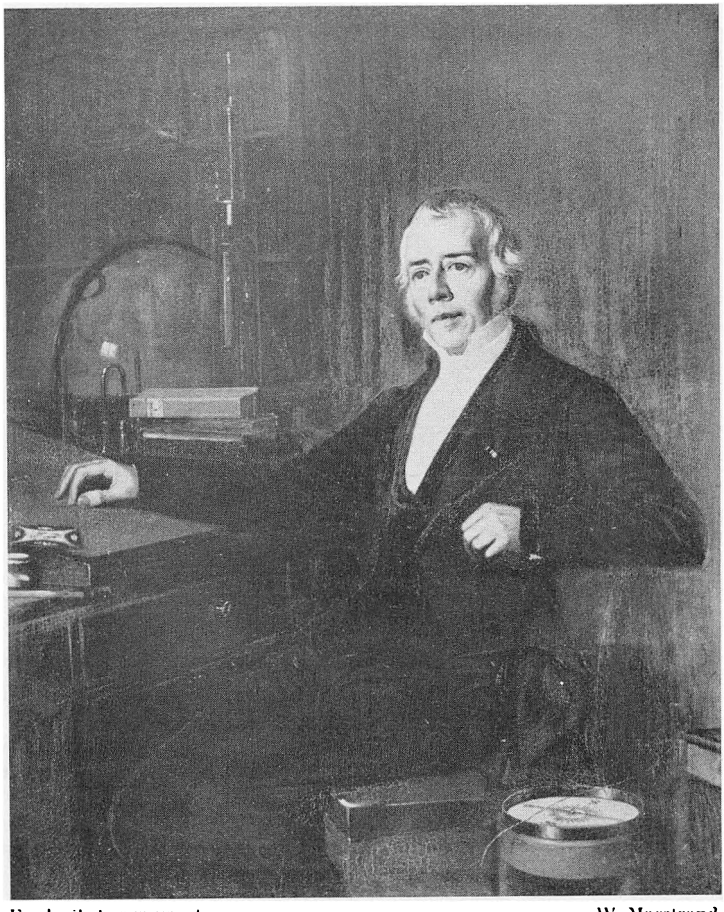

Frederiksborgmuseet. W. Marstrand.

H. C. Ørsted, 1851.

Forneden til højre ses et Brudstykke af et galvanisk Batteri, hvorfra en Ledningstraad gaar henover et Kompas. Det var denne Opstilling, Ørsted anvendte ved sin Opdagelse af Elektromagnetismen. Paa Bordet til venstre ses bl. a. en stor Globus og et Apparat — Ørsteds Piezometer — til Studium af Vædskers Egenskaber, naar de underkastes store Tryk.

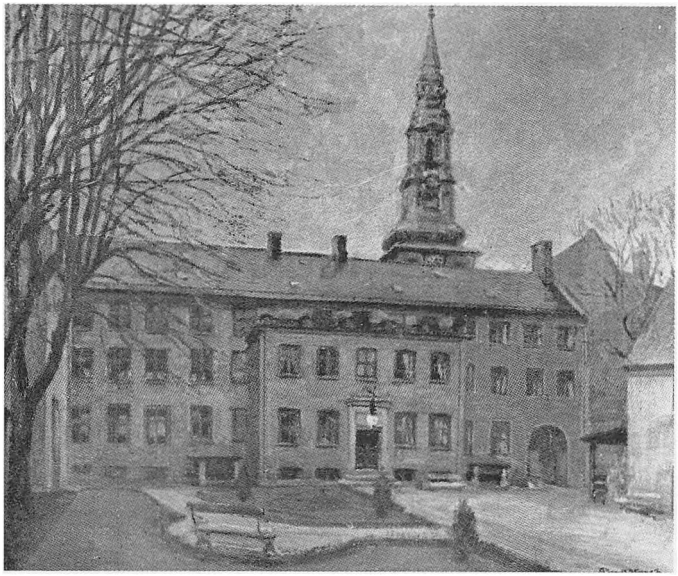

Gaardinterior fra den gamle polytekniske Læreanstalt, hvor H. C. Ørsted var Direktor fra 1829 til sin Død.

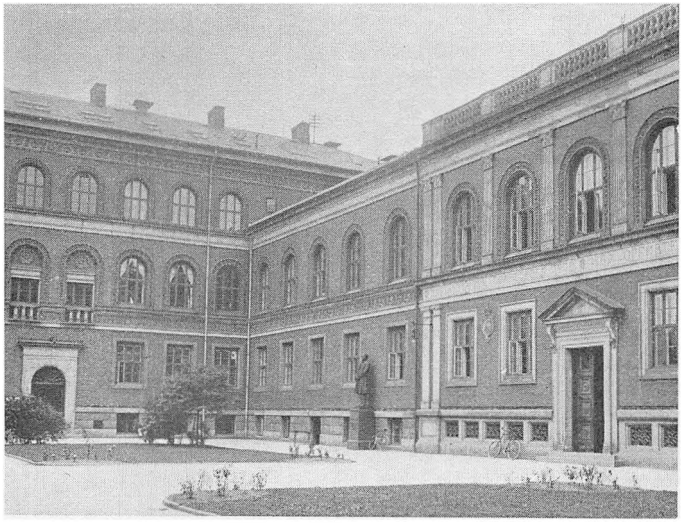

Gaardinterior fra Danmarks Tekniske Højskoles (Polyteknisk Læreanstalts) Bygning, hvortil den flyttedes 1890. Til venstre for Indgangen ses H. V. Bissens Statue af H. C. Ørsted, afsløret den 27. September 1880.

netisme, kunde Magnetisme omvendt frembringe elektrisk Strøm. Dermed var Vejen aaben for Konstruktionen af de elektriske Maskiner, som dominerer i det moderne Samfundsbillede, og Opfindelserne fulgte Slag i Slag.

Herigennem understregedes Ørsteds Indsats yderligere, og paa den sidste Udenlandsrejse, som han foretog i 1846, blev han især i England hyldet paa en Maade, som sjældent dér er blevet en Udlænding og mindst en Videnskabsmand til Del.

Baade før og efter sin store Opdagelse gjorde Ørsted fysiske og kemiske Undersøgelser, som bidrog til at fæstne hans Navn i Fagfællernes Kreds; men de er af saa speciel Karakter, at de ikke kan paaregne Interesse uden for Fagfællernes Kreds. Men hele sit lange Arbejdsliv igennem gjorde han som nævnt en uegennyttig Indsats for at opdrage Folket til Forstaaelse af Naturvidenskabens Betydning i det praktiske Liv.

II

Mennesket og Folkeopdrageren.

Det, der bar Ørsteds Navn ud over hele Europa, var hans Opdagelse af Elektromagnetismen. Det Ry, han saaledes vandt ude i det fremmede, og de mange Æresbevisninger, der udefra strømmede ind til ham, bidrog naturligvis til ogsaa at kaste Glans over hans Stilling i det danske Samfund. Men Ørsteds Menneskelighed var saa ægte, at han ikke følte sig større af den Grund. Han glædede sig nok over de Æresbevisninger, han modtog, men dette især, fordi der derigennem kastedes Glans over og skabtes Interesse for den Naturvidenskab, som hvis ydmyge Tjener han følte sig. Den Indflydelse, han vandt, benyttede han til at virke-

liggøre en Tanke, der havde ligget ham paa Sinde fra Ungdomstiden, den Tanke at bringe Naturvidenskabens Resultater ud til Folket i en letfattelig Form.

Ørsted var et typisk Barn af det 18. Aarhundrede, og det var Oplysningstidens Idealer, der var hans. Ørsted mente, at naar Folk blev mere oplyste, saa blev de ogsaa bedre Borgere. Det er let nok i vore Dage at trække paa Skulderen af en saadan Tro som noget naiv. Men her maa man huske, at de Oplysningsidealer, som Ørsted og ogsaa Grundtvig kæmpede for, var af en særlig Art. Det var ikke en Oplysning for Hjernen alene, saa Modtageren blot blev mere konkurrencedygtig, men tillige en Oplysning for Hjærtet, saa Modtageren blev gladere for sin Gerning. Oplysning og Oplivelse var for dem eet og det samme, thi saaledes havde de erfaret, at Oplysningen havde virket paa dem selv. Naar man derfor taler om, hvorvidt Oplysning kan forbedre et Menneske, saa maa man samtidig spørge om den Aand, hvori Oplysningen meddeles. Man maa spørge, om man vil opdrage sine Tilhørere til at tjene eller til at herske. Ørsted vilde gennem sin Udbredelse af Oplysning opdrage sine Tilhørere til at gøre deres daglige Gerning med større Dygtighed og Interesse, og derved ikke alene tjene sig selv, men ogsaa det Samfund, hvortil de hørte. Thi det 19. Aarhundredes Tale om Borgersind var ikke en tom Frase, ialfald ikke hos de bedste af dets Mænd.

I 1823 var Ørsted i Calais paa Hjemvejen fra England, hvor fremragende Forskere havde hyldet ham for hans store Opdagelse. Han maatte her gøre Ophold en Dag og besluttede saa at anvende denne Dag til at udtænke »et fædrelandsk Foretagende« til Gavn for Danmark. Resultatet blev et Forslag om Oprettelse af Selskabet til Natur-

lærens Udbredelse, som endnu trives i bedste Velgaaende. Selskabet, som blev stiftet kort efter Ørsteds Hjemkomst, havde den Hovedopgave at lade afholde Foredrag om Naturlære for Haandværkere og industridrivende i København og Købstæderne. I disse Foredrag skulde Fysikens og Kemiens Love fremstilles paa en saadan Maade, at Tilhørerne forstod deres Betydning for *det* praktiske Liv, som de selv stod midt i. Foruden Foredrag om mekanisk Fysik, Elektricitetslære og Kemi skulde der tales om praktiske Emner som Gæring, Ølbrygning og Eddikefabrikation.

»Naturlæren,« siger Ørsted, »fører Næringsbrugeren til sit Arbejde. Har han højere Evner og den urolige Virksomhedstrang, der plejer at ledsage disse, saa ser han om sig en vid Mark, hvor hans Aand kan tumle sig frit. Erfaringen lærer os, at et godt Hovede med yderst ringe Forkundskab kan høste Gavn af Videnskaben, naar han blot ikke lader det mangle paa Flid. Naar Naturlærens Sætninger kun udtrykkes i deres naturlige Simpelhed og oplyses ved letfattelige Forsøg, saa kræver Forstaaelsen ikke mange Forkundskaber, men kun en sund Dømmekraft og Opmærksomhed. Den, som har faaet tydeligt Begreb om de vigtigste Naturlove, vil i Livet finde talrige Opfordringer til at bruge dem og vil saa handle efter Indsigt, hvor andre blot følger den blinde Vane.«

Kontingentet i Selskabet var 10 Rigsdaler om Aaret. Ørsted havde gjort sig Haab om 1000 Deltagere, men der kom i første Omgang kun 246, deraf var kun ca. 50 Haandværkere og industridrivende, altsaa de Klasser Ørsted særligt havde tænkt paa. Ølbryggerne var ret talrige, deriblandt var Faderen til Carlsbergfondets Stifter. Der var ogsaa to Damer mellem de første Medlemmer, nemlig

Madam Simonsen og Madam Rindom, men den sidste meldte sig ganske vist ud, saa snart Opkrævningen paa de ti Rd. præsenteredes.

Hvilken Hjærtesag Selskabet for Naturlærens Udbredelse var for Ørsted, forstaar man bedst, naar man hører, at denne travlt optagne Mand holdt indtil 5 ugentlige Forelæsninger for Selskabet uden at ville modtage noget Honorar derfor. Tilhørerne strømmede til hans Forelæsninger, saa der ofte var 200 Tilhørere Vinteren igennem. Mange fik her et uforglemmeligt Indtryk af Ørsteds Personlighed. Carlsbergbryggeriernes Stifter, J. C. Jacobsen, knyttede Oprettelsen af Carlsbergfondet til den Dag, hvor Ørsteds Statue i Ørstedsparken blev afsløret. Han skriver i Fondets Fundats:

»I levende Erkendelse af, hvor meget jeg skylder H. C. Ørsteds Lære og vækkende Indflydelse, og som Vidnesbyrd om taknemlig Paaskønnelse af hans Virksomhed for at udbrede Kundskabens Lys i videre Kredse har jeg knyttet Oprettelsen af Carlsbergfondet til denne Dag, som ved Afsløringen af hans Monument er viet til hans Ihukommelse.« Blandt Ørsteds Tilhørere træffes ogsaa mange andre af Tidens betydelige Mænd.

Selskabet skulde ogsaa sende Foredragsholdere ud til Provinsen. Uddannelsen af disse lededes af Ørsted. Som alt, hvad Ørsted rørte ved, var det udmærket tilrettelagt, idet Foredragsholderne maatte holde en hel Forelæsningsserie for en Klasse Realskoledrenge. Ørsted paahørte disse Prøveforelæsninger, og hans smukke menneskelige Indstilling lyser frem gennem det Vidnesbyrd, som han giver en af dem, cand. Køster, før dennes Afrejse: »Om hans Kundskaber er der ingen Tvivl. Hans Foredrag er hverken saa indtrængende eller saa klart, som man kunde

ønske det, men han har allerede gjort betydelige Fremskridt og bliver sikkert bedre, naar han ikke mere føler sig bevogtet af sagkyndige Dommere.« Da Køster er kommet til Provinsen, følger Ørsted ham gennem en udstrakt Brevveksling, skønt Ørsted om sig selv siger, at han hellere skrev en Bog end et Brev. Køster fortæller i Brevene om Haandværkets og Industriens Stilling i de Byer, han besøger. Forelæsningerne i Provinsen slog i de første Aar godt an. En Foredragsrække resulterede ofte i en Takadresse fra Byens Borgere.

Da Selskabet havde virket et Aar, skriver Ørsted om det: »Det, der er udrettet ved Selskabet siden dets Stiftelse, er ej ubetydeligt, men det meste er naaet ved enkelte Mænds Opofrelser.« Bag ved denne Bemærkning føles en Bekymring for, at Selskabet ikke skal kunne blomstre ved egen Kraft. Da der lidt senere tilbyder sig en Lejlighed til at faa Dyrkelsen af Naturlæren herhjemme ind under fastere Former, greb Ørsted derfor straks til. I 1827 fremsendte Professor ved Kunstakademiet, Ursin, et Forslag til Kongen om Oprettelse af en Haandværkerskole. Ørsted, som fik dette Forslag til Betænkning, saa straks, at dette var at sætte Maalet for lavt. Sammen med flere Fagfæller omarbejdede han Forslaget, saa det fik en videre Basis og i Løbet af et Par Aar førte til Oprettelsen af den polytekniske Læreanstalt.

Udvalget foreslog en to-aarig Undervisning, hvorved der skulde uddannes polytekniske Kandidater i Maskinlære og i anvendt Naturlære. De studerende skulde ikke alene erhverve teoretiske Kundskaber i Matematik, Fysik, Kemi og Maskinlære, men de skulde tillige uddannes praktisk, idet de selv fik Lejlighed til at anstille Forsøg, lærte Tegning og regnede Opgaver i Matematik. »Jeg tror ikke, at

nogen opnaar matematisk Dygtighed, uden at han øver sig i at løse matematiske Opgaver og i overalt at bruge Matematiken,« skriver Ørsted.

Den polytekniske Læreanstalt indviedes den 5. November 1829 med Ørsted som Direktør og flere Universitetsprofessorer som Lærere. I sin Indvielsestale trækker Ørsted Linierne op for det Maal, der skal naas: »De Mænd, der udgaar herfra, vil hver paa sit Sted i Fædrelandet, selv om de ikke lægger an derpaa, danne nye Udgangspunkter for nyttige Kundskabers Udbredelse. Nationalaanden vil efterhaanden faa en mere praktisk Retning. Opfindelsesaanden vil hæve sig, Fædrelandets Naturfrembringelser bedre udnyttes, fremmede Opdagelser lettere komme i Omløb. Derved vil Velstanden mere og mere blomstre, Fædrelandskærligheden og Borgersindet næres og vokse.«

Ørsted, som intet Honorar vilde have som Direktør, fik nok at kæmpe med for at holde Læreanstalten oven Vande i de første vanskelige Aar. Kun en Mand med hans enorme Arbejdskraft og hans Offervilie kunde magte denne Opgave. Undervisningen i Maskinlære var overdraget Professor Ursin, som ikke magtede Opgaven og maatte gaa af. Ved den første afsluttende Eksamen for Ursins Elever fik blandt 5 indstillede 3 maadelig og to slet. Efterfølgeren Dyssel var klog nok, men hans Undervisning var tør og trættende, saa de studerende heller ikke fik noget ordentligt ud af hans Timer. Professoren i Matematik von Schmidten døde, inden første Hold var dimitteret, saa der maatte udvælges to Elever til at repetere Stoffet for de medstuderende. Flere af Ørsteds Medlærere kørte træt, fordi Timeplanerne var for overlæssede. Men Ørsted var utrættelig med Raad og Daad. Rørende er det at læse om, at Ørsted, som kunde dyrket sin Videnskab i fornem Tilbagetrukkenhed — verdensberømt og anerkendt af sine

Landsmænd —, han bruger sine Søndagstimer til at rette danske Stile for Læreanstaltens Værkstedselever, som forbereder sig til Adgangsprøven og ikke har Raad til Privatundervisning. Gennem sin store, personlige Indflydelse skaffede Ørsted Understøttelse til vanskeligt stillede Elever. Læreantaltens senere Direktør, den verdensberømte Kemiker Julius Thomsen, var en af disse.

Havde Ørsted ikke andre Bekymringer, saa var der Læreanstaltens økonomiske Forhold. Grundlaget for Driften var visse Avisafgifter, som kun kom sparsomt ind. Professorernes Honorar var 600 Rigsdaler om Aaret, men i de første Aar, hvor man maatte prøve sig frem, var Arbejdet overvældende, og enkelte bad om Lønpaalæg. Ørsted svarede: »Hvis vi forlanger fuld Betaling for vort Arbejde, gaar Læreanstalten til Grunde.« Idealismen hos Lederen smittede, saa de fleste holdt ud, til Værket var i en sikker Gænge. — Naar saa Kandidaterne var færdige, gjaldt det om at faa en Stilling til dem. Ogsaa her var Ørsted utrættelig med sin Hjælp, men Opgaven var meget svær, da Lavene lagde sig i Vejen. Naar en polyteknisk Kandidat søgte en ledende Stilling i en teknisk Virksomhed, forlangte Haandværkerlavene, at han skulde aflægge Prøve i haandværkermæssige Færdigheder. Eet Eksempel maa være nok. Kandidat Wilkens vilde anlægge en Klipsømfabrik. I Anledning af Sømmene forlangte Smedelavet saa, at Wilkens skulde aflægge Prøve paa Færdighed i Smedning, og da Sømmene skulde sælges i Trækasser, forlangte Tømrerlavet, at han skulde vise Færdighed i Tømring og Dygtighed i Arkitektur! Alle Ørsteds Skrivelser kunde ikke ændre Lavenes Holdning. Samme Wilkens havde Lærebrev som Kunstdrejersvend og vilde anlægge en Fabrik for Drejearbejder, som ellers til dels indførtes fra Udlandet. Drejerlavets Oldermand afslog Ansøgningen,

»da Fabriken vilde blive til Skade for en Del næringsdrivende Borgere.« Disse Forhold bedredes først ved Grundlovens Indførelse.

Fra den polytekniske Læreanstalt udgik allerede i Ørsteds Direktørtid en Række dygtige Mænd, deriblandt flere, som senere blev Professorer eller fik betydende Stillinger indenfor Skoleverdenen. De kendteste Kandidater er ovennævnte Julius Thomsen og Peter Faber, som siden blev Direktør for Telegrafvæsenet, men som er bedst kendt som Forfatter af Sangen »Den tapre Landsoldat«. Flere Polyteknikere kom til at yde afgørende Bidrag til den tekniske og økonomiske Blomstring, der kom i Gang efter Grundlovens Indførelse.

Naar man ser tilbage paa den tekniske Udvikling i det forrige Aarhundrede er det meget iøjnefaldende, at den første Halvdel af Aarhundredet i al Stilfærdighed lagde Grunden til den mægtige Udvikling, der prægede Aarhundredets sidste Halvdel. Og man kan kun undre sig over, at Danmark netop var saa heldig i Hans Christian Ørsted at have en Mand, der med saa stor Opofrelse og Energi forberedte Sindene i Danmark for Naturvidenskaben, saa ogsaa de danske Teknikere stod rustet, da Udviklingen brød ind over Landet og stillede sine Krav til Folkets Omstillingsevne.

Naar Ørsted kunde vinde sine Tilhørere for sin Tankegang, var det ikke alene, fordi han var en overlegen Naturforsker og en stor Pædagog, men ogsaa fordi hans store menneskelige Egenskaber gjorde alle hans Tilhørere til hans Venner og Beundrere. Ørsted blev altid ved at være Vejlederen og forfaldt aldrig til at blive Skolemester. Han hørte gerne andres Mening og var aldrig for stor til at lære af den. Han kendte ikke til overlegen Afvisning af andres Argumenter, men elskede at overbevise ved klare

Grunde. Hans Studenter beundrede ham. Til sine Medarbejdere stod han i det bedste Forhold. Han virkede inciterende paa dem uden at hæmme deres Trang til en selvstændig Udvikling. Til sig selv stillede han altid de største Krav. En af hans Strøtanker lyder: »Vær strengere mod Dig selv end mod andre. Din Egoisme skal nok udjævne den Ubillighed, der ligger deri.« Han havde en forbløffende Evne til at sætte sig i andre Menneskers Sted, saa de følte, at han forstod dem til Bunds. H. C. Andersen søgte ofte Ørsted, naar Verden var gaaet ham imod. Andersen skriver: Jeg vendte altid saa klar i Tanken, saa rig i Sindet fra den elskelige og herlige Ørsted, og i Miskendelsens og Mismodets tungeste Timer var han den, der holdt mig oppe og forjættede en bedre Tid. En Dag, da jeg sjæleligt lidende ved Uret og Haardhed mod mig udefra var gaaet bort, havde han ingen Ro, før han, den ældre Mand, endnu en Gang og det sent paa Aftenen, havde søgt mig i mit Hjem og der igen udtalt Deltagelse og Trøst. Dette greb mig saa dybt, at jeg fattede nyt Mod.«

Da H. C. Andersen var oppe til Eksamen hos Ørsted, blev han til sidst spurgt om, hvad Elektromagnetismen var. Andersen, som ofte havde spist ved Ørsteds Bord, anede det ikke. Den elskværdige Ørsted trak ham dog kun ned fra Udmærkelse til mg i den Anledning, hvilket maa siges at være overlegent gjort af Elektromagnetismens Opdager.

Hauch fortæller, at da Ørsted som Medlem af Trykkefrihedsselskabet havde paadraget sig Kongens Mishag, var hans største Bekymring den, at han nu ikke saa godt som før kunde hjælpe sine Medmennesker.

Ørsted holdt mest af at lempe sig frem. En Dag, da en Ven kommer paa Besøg, ser han Ørsted i Færd med at stille en hel Del Smaasager til Side, og han siger som

Forklaring: »Min Hustru vil sende vor lille tre-aars Dreng herop; derfor sætter jeg Sagerne til Side, før han kommer, fordi jeg nødig vil forbyde ham at røre dem.«

Da Ørsted omkring Aar 1800 begyndte sin Virksomhed i Universitetets Tjeneste, havde dette ingen selvstændig Undervisning i Fysik. Da han lagde op efter 50 Aars Indsats i det danske Samfunds Tjeneste, var Professoratet i Fysik allerede en fast Institution. Desuden var der oprettet en Universitetspost i Kemi og ved den polytekniske Læreanstalt blev Naturlæren forelæst af flere Professorer. Det, der var sket, var intet mindre end en Revolution af Undervisningen i Naturlære. Ørsted havde været den drivende Kraft i hele denne Udvikling. Han havde opnaaet Fremskridtene midt under Enevælden uden nogen Sinde at stille Krav. Det hele var kommet som en naturlig organisk Udvikling, fordi man intet kunde nægte Ørsted, som forfægtede sin Sag med en overbevisende Klarhed og selv var den, der tog hele Dagens Byrde og Besvær paa sig, naar en ny Sag skulde realiseres.

I sit lange Liv fik Ørsted mange Beviser paa Kongens Bevaagenhed. I 1828 blev han Etatsraad, i 1840 Konferentsraad. I 1847 blev han Storkors af Dannebrog, og ved sit 50-aars Jubilæum som Lærer ved Københavns Universitet blev han Gehejmekonferentsraad. Ved denne Lejlighed tilskødede en Række Venner ham Fasangaarden som Gave, og i Vinteren 1851 glædede han sig meget til at flytte derud. »Naar Træerne skyder Knopper, og Solen kommer lidt frem, tager vi derud,« sagde han til H. C. Andersen. Han naaede det aldrig. Den 9. Marts døde han efter faa Dages Sygdom.

Hele det danske Samfund samledes i Sorg ved hans Grav. Man følte, at en Stormand var gaaet bort. Hauch gav

et gribende Udtryk for det, Nationen havde mistet, gennem følgende Vers:

Farvel, Farvel, Du dybe Tænker,
Naturens store, sjældne Ven,
vi sikkert ej den Dag opleve,
da vi Din Lige ser igen.

Dog, skønt Du sank i Dødens Vande,
skønt Graven dækker Dine Ben,
skal dog Dit Ord i Livet stande
langt mere fast end Marmelsten.

Hvad Du har virket, skal fornemmes,
saalænge Videnskab bestaar,
hvad Du har været, skal ej glemmes,
saalænge Danmarks Hjærte slaaer.

Litteratur:

Kirstine Meyer: H. C. Ørsteds naturvidenskabelige Skrifter; samlet Udgave med to Afhandlinger om hans Virke ved ——. København 1920. — De to nævnte Afhandlinger er:
Kirstine Meyer: H. C. Ørsteds Arbejdsliv i det danske Samfund.
Kirstine Meyer: The scientific life and works of H. C. Ørsted.
M. C. Harding: Correspondance de H. C. Ørsted avec divers savants. København 1920.
C. Hauch: Hans Christian Ørsteds Levned ved —— i H. C. Ørsteds samlede og efterladte Skrifter, Bd. 9. S. 140.
H. C. Ørsted: Selvbiografi i Kofoeds Konversationsleksikon. København 1828.
G. Forchhammer: Hans Christian Ørsted. Et Mindeskrift. København 1852.

Johannes Olsen er født i Frankerup ved Kalundborg 1894, tog Skoleembedseksamen i Fysik 1917, blev Assistent ved Danmarks

Tekniske Højskole 1918, Leder af Magnetisk Observatorium Godhavn, Grønland 1926—32, Afdelingsmeteorolog 1932, Statsmeteorolog 1934. Deltager i Danaekspeditionen til det tropiske Atlanterhav 1921—22 og i 6. Thuleekspedition til Østgrønland 1931. Faglige Artikler i danske og udenlandske Tidsskrifter og i Dagblade. Rejseskildringer og faglige Foredrag i Danmarks Radio.

AD FORTIDS VEJE

HISTORISK FOLKELIG LÆSNING

2. AARGANG

3. Hefte indeholder:

Jyske Lov. Af cand. mag. Fru Elin Appel.

Bondehøvdingen Skipper Klement. Af Lærer Johannes Grønborg.

Stormen paa København Natten mellem 10. og 11. Februar 1659. Af Premierløjtnant V. K. Sørensen.

Herrens Tjener — og Folkets. Af stud. theol. Poul Jørgensen.

Under Krig og Besættelse. Af Jørgen Falk Rønne.

Danske Hofpræster. Af Professor Dr. theol. P. G. Lindhardt.

Hans Christian Ørsted. Af Statsmeteorolog Johannes Olsen.

Udkommer i 4 aarlige Hefter à gennemsnitlig 96 Sider. Pris pr. Hefte Kr. 1,50, Kr. 6,00 pr. Aargang. Abonnement kan tegnes i alle Brugsforeninger eller paa Postkontorerne og er bindende for en Aargang, hvorefter Tilsendelsen fortsættes, indtil Opsigelse sker.